

Benediktinci u hrvatskom srednjovjekovlju

Jazvinšak, Ivona

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:435772>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

IVONA JAZVINŠAK

BENEDIKTINCI U HRVATSKOM SREDNJOVJEKOVLJU

Diplomski rad

Pula, svibanj 2018. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

IVONA JAZVINŠAK

BENEDIKTINCI U HRVATSKOM SREDNJOVJEKOVLJU

Diplomski rad

JMBAG: 0303040384, redoviti student

Studijski smjer: jednopredmetna povijest

Predmet:

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Jurković

Pula, 2. svibnja 2018. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ivona Jazvinšak, kandidat za magistra _____ ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 2. svibnja, 2018. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Ivona Jazvinšak dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Benediktinci u hrvatskom srednjovjekovlju* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 2. svibnja 2018. godine

Potpis

SADRŽAJ

UVOD.....	1
PREDBENEDIKTINSKO MONAŠTVO.....	3
UTEMELJITELJI	5
SVETI BENEDIKT IZ NURSIJE	5
GRGUR VELIKI	6
KASIODOR.....	7
PREGLED BENEDIKTINSKOG DJELOVANJA	8
REFORME	10
BENEDIKTINKE.....	13
KRŠĆANSTVO PRIJE DOLASKA HRVATA.....	14
POKRŠTAVANJE HRVATA.....	15
REDOVNIŠTVO U DOBA HRVATSKIH VLADARA	17
RAZDOBLJE KNEZA TRPIMIRA.....	19
RAZDOBLJE KNEZA BRANIMIRA.....	19
RAZDOBLJE PETRA KREŠIMIRA IV.....	20
RAZDOBLJE DMITRA ZVONIMIRA	21
REDOVNIŠTVO U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU	23
CISTERCITI.....	24
PAVLINI.....	24
AUGUSTINCI.....	25
BENEDIKTINKE U HRVATSKOJ.....	27
BENEDIKTINCI U SLAVONIJI I SRIJEMU.....	30
SAMOSTAN SVETOG MIHAELA U RUDINI	32
SAMOSTAN SVETE MARGARITE U BIJELOJ	32
BENEDIKTINCI U ISTRI	35
SAMOSTAN SVETOG PETRA U ŠUMI	36
SAMOSTAN SVETOG MIHOVILA NAD PULOM.....	37
BENEDIKTINCI U DALMACIJI.....	38
SAMOSTAN SVETOG PETRA NA OSORU.....	40
SAMOSTAN SVETOG KRŠEVANA U ZADRU.....	41

SAMOSTAN SVETOG STJEPANA KOD SPLITA	41
SAMOSTAN SVETE MARIJE NA LOKRUMU	42
ARHITEKTURA I UMJETNOST	44
BENEDIKTINSKE GRAĐEVINE	44
KIPARSTVO	46
SLIKARSTVO	47
GLAZBENA UMJETNOST	49
UTEMELJENJE SAMOSTANA I ŽIVOT U NJIMA	51
SAMOSTANSKI POSJEDI.....	52
PODRIJETLO BENEDIKTINACA I BENEDIKTINKI.....	53
IZGLED REDOVNIKA I REDOVNICA.....	54
GOSTOPRIMSTVO I SKRB.....	54
SAMOSTANSKE GROBNICE.....	56
GOSPODARSTVO.....	58
OBRADA POLJA	58
OBRRTNIŠTVO.....	60
ISKORIŠTAVANJE VODE	61
PISMENOST I ŠKOLSTVO.....	63
GLAGOLJAŠI.....	64
SKRIPTORIJI I ARHIVI.....	65
BENEVENTANA	67
ZAKLJUČAK	69
SAŽETAK.....	70
SUMMARY	71
LITERATURA.....	72
OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA	72
ČLANCI S INTERNETA	77

UVOD

U ovom diplomskom radu obradila sam temu benediktinaca u Hrvatskoj. Ova vrsta redovništva u Hrvatsku dolazi otprilike kada i Hrvati. Ipak, pregled bi bio nepotpun i nerazumljiv da sam krenula od 7. stoljeća pa sam u uvodu diplomskog rada čitatelju iznijela osnovne podatke o nastanku benediktinaca i njihovu širenju Europom, počevši od prvih pustinjačkih redova, preko utemeljitelja Istočne i Zapadne Crkve pa sve do nastanka Pravila prema kojem benediktinci i danas žive i djeluju. U pisanju rada mi je uvelike pomogla detaljna studija splitskog svećenika i povjesničara Ivana Ostojića napisana u tri sveska; *Benediktinci u Hrvatskoj*. Bez ovog djela bilo bi mi puno teže izdvojiti najbitnije trenutke u benediktinskoj povijesti. Studija mi je poslužila kao temelj uz koji sam koristila ostalu literaturu i mnogobrojne članke.

Benediktinski red najstariji je crkveni red na prostoru zapadnog kršćanstva. Red je značajan za cijelu Europu pa tako i za prostor današnje Hrvatske. Područja na kojima su benediktinci živjeli i djelovali obogatili su umjetnošću, kulturom, školstvom, građevinarstvom i religijom. U drugoj polovici 11. stoljeća kulminirala je reforma Crkve pokrenuta zbog svećeničkih brakova, ali i zbog lošeg upravljanja posjedima te trgovanjem crkvenim titulama. Benediktinsko redovništvo je nakon 12. stoljeća u stalnom opadanju.

Nakon uvodnog pregleda slijede poglavlja o benediktincima u Hrvatskoj u srednjem vijeku započevši s prikazom najvažnijih odnosa benediktinaca i hrvatskih vladara. Tijekom cijelog razdoblja hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti benediktinci su djelovali uz hrvatske vladare koji su često bili neobrazovani i nepismeni. U razdoblju 11. stoljeća benediktinski red je na vrhuncu, a uz pomoć hrvatskih vladara u tom razdoblju izgrađeno je i najviše benediktinskih samostana. Jednako utjecajne bile su benediktinke koje su također pronašle mjesto na strancima ovog rada. Benediktinci su bili vrlo bogati i kretali su se većinom među vlastelom te siromašnima nisu poklanjali puno pažnje. Stoga tijekom 12. stoljeća dolazi do opadanja benediktinskog reda čiji su članovi shvatili potrebe siromašnih te prelaze u druge redove (cistercite, pavline, augustince) koji su više brinuli o ovom sloju.

Posebno sam prikazala kratak pregled redovništva u kontinentalnoj Hrvatskoj, Istri i cijelom preostalom obalnom području prema podjeli iz Ostojićeve literature. Za svako područje brojčano su prikazani samostani koje pronalazimo na terenu i u izvorima kao i oni za koje se pretpostavlja da su pripadali benediktinskom redu. Nakon pregleda odabrala sam nekoliko samostana o kojima sam detaljnije pisala.

Odabrala sam samostane koji su prema mom mišljenju važni. Kriterij za odabir bila je također količina i vrsnoća napisane literature o njima. Kao što ćemo vidjeti postoji velik broj samostana koji su poznati samo imenom, a o njihovoj povijesti se gotovo ništa ne zna ili se zna jako malo.

Benediktinci su bili vrsni graditelji i umjetnici o čemu govorim u podnaslovu *Arhitektura i umjetnost*. U zadnjem dijelu rada pozabavila sam se njihovim načinom života u samostanima. Opisala sam neke djelatnosti kojima su se bavili kao i važnost koju su imali za razvoj školstva i pismenosti.

Cilj rada bio je prikazati razvoj benediktinskog redovništva od njegova početka pa sve do postupnog nestajanja i prelazaka redovnika u druge redove. Danas na našem području djeluje još samo devet samostana, a svi se nalaze na dalmatinskom području. Ovi redovnici i redovnice obogatili su hrvatsku povijest u kulturnom i umjetničkom smislu. Promicali su pismenost i bavili se školstvom. Treba naglasiti da su u njihovim samostanima mjesto za školovanje dobile i djevojke. Doduše njih su smjele podučavati samo redovnice međutim to ne umanjuje važnost činjenice da su i ženska djeca imala pravo na školovanje. Cilj je također upoznati čitatelja s razvojem redovništva i načinom na koji je funkcioniralo po Pravilu svetog Benedikta, uvesti ga u svijet srednjovjekovnog benediktinca i njegove okoline.

PREDBENEDIKTINSKO MONAŠTVO

Kršćanstvo je oduvijek težilo životu prema smjernicama Evanđelja. Kršćani prvih stoljeća koji su živjeli prema Evanđelju nazivaju se asketi.¹ Asketi polovicom 3. stoljeća počinju bježati pred progonima državnih vlasti te se nastanjuju u spiljama i pustinjama. Ondje žive godinama u molitvi, pokornosti, bdijenju i postu. S vremenom su kod ostalih kršćana stekli ugled mističnih ljudi pa čak i vidovnjaka i čarobnjaka. Monaštvo nastaje kada se pustinjaci počinju okupljati u zajednice s poglavarom na čelu. Prvi oblici takve zajednice nastali su u Egiptu odakle se ubrzo šire prema Siriji, Palestini, Libiji, Mezopotamiji i otoku Cipru. Tijekom 4. stoljeća ovaj se pokret, koji zadobija oblike redovništva, proširuje po kršćanskom Istoku, Arabiji, Armeniji i Perziji te po pustinjama Male Azije i spiljama Kapadocije.²

Predstavnik prvih kršćanskih pustinjaka je sv. Pavao iz Tebe (sv. Pavao Pustinjak). Nakon što su započeli progoni kršćana cara Decija, on odlazi u spilju gdje skromno živi godinama. Sv. Pavao bio je uzor utemeljiteljima reda koji se nazvao po njemu – pavlini.³ Sv. Jeronim napisao je njegov životopis, *Vita Pauli*, koji je tijekom 6. stoljeća preveden na grčki jezik, a ubrzo potom i na orijentalne jezike (sirijski, etiopski, arapski i dr.). Osim toga preveden je i na mnoge europske jezike te je doživio brojna tiskana i rukopisna izdanja.⁴

No, prvim utemeljiteljem redovničkog života u zajednici i osnivačem prvih samostana smatra se Pahomije. Samostani prvih kršćana nastali su ograđivanjem nekoliko koliba u kojima su obitavali. Unutar kompleksa imali su kolibe za bolesne te svratišta za goste. Pahomije također prvi sastavlja pravila kojih su se morali pridržavati redovnici koji su željeli živjeti asketskim načinom života.⁵

Jedan od pokretača redovništva bio je Bazilije Veliki. Godine 370. postao je cezarejskim biskupom, a značajna je njegova uloga u organiziranju istočnog redovništva koju je iznio u dvije monaške regule. Zalagao se za povratak monaha iz pustinja među ljude pa je stoga naredio da se manastiri grade u blizini naselja kako

¹ Onaj koji živi strogim životom, obuzdavanjem požuda i u težnji za moralnim usavršavanjem.

² Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv.1, Split: Slobodna Dalmacija, 1963., str. 31-33.

³ Pavao Pustinjak, sveti, u: Badurina, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (dalje: *Leksikon ikonografije...*), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000., str. 454; Vesna Jurić Rukavina, *Sveti Pavao, prvi pustinjak*: <http://www.laudato.hr/Novosti/Svijet/Sveti-Pavao,-prvi-pustinjak.aspx> (22. listopada 2017.).

⁴ Vesna Badurina-Stipčević, Sveti Jeronim, *Kolo*: <http://www.matica.hr/kolo/286/sveti-jeronim-19888/> (22. listopada 2017.).

⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 33.

bi se lakše širila riječ Božja. Svojim načinom organizacije i upravljanja Crkvom mnogo je utjecao na kršćanski Istok. Na Zapadu je pak značajnu ulogu imao Atanazije Aleksandrijski. On dolazi u Rim te počinje širiti priče o životu u samostanima na obali rijeke Nil. Zainteresirao je mnoge pa se uskoro monaštvo proširuje cijelom Italijom zatim prema Galiji i Irskoj gdje se samostanski život posebno razvio. Iz Irske se potom proširio na Britaniju i europsko kopno među Langobarde, Franke i Burgunde.⁶

Tijekom 5. stoljeća zapadno monaštvo zapada u krizu. Naime, postojao je veliki broj monaha od kojih je većina živjela bez pravila ili kao skitnice. Nesavršenstvo zbog različitih običaja trajalo je sve do pojave Benedikta iz Nursije koji donosi obnovu i zakone. Vrlo važnu ulogu u razvoju srednjovjekovnog monaštva imali su još Grgur Veliki i Kasiodor.

⁶ Isto, str. 33-34.

UTEMELJITELJI

SVETI BENEDIKT IZ NURSIJE

Benediktinsko redovništvo na Zapadu razvilo se zahvaljujući Benediktu iz Nursije (480. – 547.). Rođen je u rimskoj patricijskoj obitelji, a školu pohađa u Rimu. Rano ostavlja život kakav poznaje i povlači se u spilju gdje provodi nekoliko godina kao asket. Oko sebe okuplja sljedbenike te se zajedno, oko 529. godine, sele na vrh brda Monte Cassino gdje gradi poznatu opatiju istog imena. Ondje piše pravila za monahe i po njima organizira i vodi prvi redovnički red na Zapadu. Stoga se Monte Cassino smatra kolijevkom benediktinaca.⁷

Naše znanje o sv. Benediktu najviše se zasniva na njegovim *Pravilima* redovničkog života i svjedočanstvima sv. Grgura Velikog koji u svojoj drugoj knjizi *Dijaloga* opisuje čudesa Benedikta. *Pravilo* je nastajalo između 530. i 560. godine, a najstariji poznati rukopis datiran je oko 700-te godine. Sv. Benedikt polazi od činjenice da je pustinjački život odgovarao malom broju ljudi. Skitnice je smatrao nevjerodostojnim redovnicima jer su slijedili neke svoje osobne običaje i tradicije. Iz tih razloga smatrao je potrebnim odrediti pravila zajedničkog života. Djelo je podijelio na 73 poglavlja koja kratko i jasno donose duhovne i praktične smjernice, a ono predstavlja „školu u služenju Gospodinu“.⁸ Glavne smjernice ka Bogu jesu: „*šutnja*, koja omogućuje da se lakše osjeti njegov glas, *posluš* i *poniznost*, koji su "majka i učiteljica svake kreposti".⁹ Vrijeme redovnika dijeli na rad, molitvu, čitanje i razmišljanje o Božjoj riječi. Benediktinsko geslo postaju molitva i rad odnosno „moli i radi“ (*ora et labora*). Besposlicu je smatrao neprijateljem duše pa stoga raspoređuje posao monaha za svaki sat. Prema *Pravilu* svaki monah uzdržava se isključivo trudom vlastitih ruku, dobiva dovoljno za svoje potrebe, a dnevno mora čitati dva sata, u korizmi i više. Na čelu zajednice je opat (otac), kao gospodar samostana, a biraju ga monasi (braća). Oni zajedno žive u istom samostanu do smrti kao velika kršćanska obitelj. Propisan je i način odijevanja, vrsta i količina dnevnih obroka kao i način na koji se vodi briga o bolesnima, kako se dočekuju gosti i dr.¹⁰

⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 35; Benedikt, sveti, u: *Leksikon ikonografije...*, str. 142-143.

⁸ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993., str. 66.

⁹ Isto, str. 67.

¹⁰ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 35-36; Benediktinci, u: *Leksikon ikonografije...*, str. 143.

Pravilo sv. Benedikta ubrzo je prihvaćeno diljem Zapada, a zaslugu u tom procesu imao je i papa Grgur Veliki jer je redovnike slao kao misionare u Englesku odakle su se dalje širili diljem Europe. Sv. Benedikt preminuo je 21. ožujka 543., a grob mu se vjerojatno nalazi u crkvi opatije Monte Cassino. Odigrao je veliku ulogu u začetima redovničkih zajednica, koje su dalje proširili papa Grgur Veliki i Kasiodor.¹¹

GRGUR VELIKI

Grgur I. Veliki bio je gradski prefekt kasnije crkveni naučitelj, a papinsku dužnost obavljao je od 590. do 604. godine. Prihvatio je benediktinsko učenje i osnovao je samostan sv. Andrije gdje je bio opat. Nakon što je odabran za papu počinje njegovo istaknutije zalaganje za širenje benediktinskog reda, misionarske djelatnosti, pokršćavanje, uvođenje reda u crkveni život, reformu liturgije i dr. Njegova su djela i pisma od iznimne važnosti za kulturnu povijest ranog srednjeg vijeka (u njima također spominje dolazak Slavena u Istru i Dalmaciju).¹² Najpoznatije njegovo djelo je *Pastoralno pravilo* u kojem opisuje kakav bi trebao biti idealan biskup, pastir naroda. Naglašava važnu ulogu u služenju narodu i Crkvi te poticanju na dobra djela.¹³ U drugom značajnom djelu, *Dijalozi*, propovijeda o suvremenicima koji bi se mogli nazvati svetima. Neke od tema su teološka i mistična promišljanja, tumačenje Svetog pisma, besmrtnost duše, smisao čudesa, a svrha im je podučiti i odgojiti čitatelja. U drugoj knjizi *Dijaloga* upoznaje ostatak svijeta sa sv. Benediktom. Iznosi niz događaja i slika koji su glavno i gotovo jedino svjedočanstvo o životu ovoga sveca.¹⁴ Osim toga promicao je red benediktinaca i učinio da pravilo sv. Benedikta zaživi na Zapadu. Naime, nakon što su Langobardi 577. godine zaposjeli i razorili samostan Monte Cassino monasi pod zaštitom pape Pelagija II. odlaze u Rim. Dolaskom na papinu stolicu Grgur Veliki te monahe šalje u Englesku te tako benediktinci postaju misionarima.¹⁵

¹¹ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 64 i 67.

¹² Grgur Veliki, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999., str. 361; Grgur I., sveti, u: *Leksikon ikonografije...*, str. 246.

¹³ Ana Dagelić, *Sveti Grgur Veliki: "Sluga slugu Božjih" - 2. dio*: <http://www.laudato.hr/Glazbena-scena/Sveci-i-glazba/Sveti-Grgur-Veliki-Sluga-slugu-Bozjih-2-dio.aspx> (22. listopada 2017.).

¹⁴ The Holy See: https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2008/documents/hf_ben-xvi_aud_20080604.html (22. listopada 2017.).

¹⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 38.

Sveti Grgur Veliki spominje se kao zaštitnik glazbenika i crkvene glazbe. Sastavio je knjigu *Antifonarij* u koju je sakupio napjeve korištene u liturgiji kao i upute za liturgiju. Uveo je nove stilove napjeva u crkvenu glazbu i tako stvorio repertoar zapadne kršćanske crkve danas poznat kao gregorijansko pjevanje. Ikonografija ga prikazuje kao dirigenta pod vodstvom Svetoga Duha u obliku golubice. Zbog svih nabrojanih postignuća papa Grgur I. Veliki smatra se suosnivačem benediktinskog reda. Preminuo je 12. ožujka 604., a pokopan je u Bazilici sv. Petra u Rimu.¹⁶

U srednjovjekovnoj je Hrvatskoj kult Grgura Velikog osobito bio proširen na posjedima Frankapana. Naime, papa Martin V. (1417. – 1431.) je knezovima Krčkim potvrdio podrijetlo od Anicija Frankapana, roda kojem su pripadali pape Feliks III. (483. – 492.) i Grgur Veliki.¹⁷ Stoga nije čudno da se na frankapanskim prostorima nalaze crkve koje su posvećene tom svecu, ali i niz crkava u kojima se nalaze oltari ili freske toga velikog pape.

KASIODOR

Flavije Magnus Aurelije Kasiodor rođen u Italiji krajem 5. stoljeća, obavljao je dužnosti senatora i državnika, a kasnije se u potpunosti posvetio kršćanstvu te je postao monah. Ubrzo je shvatio važnost obrazovanja kao i činjenicu da na talijanskom tlu ne postoje škole izuzev starih rimskih škola čiji je glavni zadatak bilo podučavanje gramatike i retorike. Središnje mjesto za razvitak obrazovanje bio je njegov samostan Vivarij (Vivarium) u Kalabriji. Ondje je podigao školi i biblioteku koja je sadržavala rukopise iz Europe, Afrike i Azije. U školi se proučavala Biblija, ugledni kršćanski pisci i teolozi, ali i neke znanstvene djelatnosti od kojih prvo mjesto zauzima klasična literatura. Sastavio je upute za prepisivanje kodeksa te je podučavao i poticao redovnike na prepisivanje i prevođenje grčkih djela. Tim postupcima ostvario je preduvjete za razvoj intelektualne misli u samostanima.¹⁸

¹⁶ Dagelić, *Sveti Grgur Veliki: "Sluga slugu Božjih"*.

¹⁷ Usp. Špoljarić, Luka, *Illyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths*, u: Patrick Baker – Ronny Kaiser – Maike Priesterjahn – Johannes Helmrath, *Portraying the Prince in the Renaissance. The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, ser. Transformationen der Antike, vol. 44, Berlin: De Gruyter, 2016., str. 121-156; Ivan Jurković, *O grbovima u molitvenicima koje su dali tiskati 1518. u Veneciji Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 35, 2017. str. 73, bilj. 37.

¹⁸ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 37-38.

PREGLED BENEDIKTINSKOG DJELOVANJA

Prema Ostojiću dva su razloga zašto je benediktinski red prevladao na Zapadu. Prvi je jasnoća i praktičnost *Pravila* i činjenica da je to bio prvi potpuni zakonik s propisima za samostanski stalež. Drugi je nastojanje crkvenih velikodostojnika i državnika da se regula uvede svugdje kao tipično rimsko pravo. Širenje reda išlo je postupno, a započelo je nakon što su Langobardi 577. godine razorili Monte Cassino. Monasi tada odlaze u Rim gdje im je utočište daje papa Pelagije II. Uskoro papa postaje Grgur I. Veliki pa 596. godine monahe šalje kao misionare u Englesku na čelu sa sv. Augustinom. Do početka 8. stoljeća regulu sv. Benedikta slijedili su gotovo svi monasi u Irskoj i Britaniji. U današnjoj Francuskoj redovnički život vodio se prema pravilima sv. Cezarija Arlškoga i sv. Kolumbana sve do prve polovice 7. stoljeća kada svoje mjesto ondje pronalazi pravilo sv. Benedikta. Do sredine 8. stoljeća svi opati i samostani u Francuskoj počinju živjeti prema Pravilu sv. Benedikta. Anglosas Winfried poznatiji kao sv. Bonifacije zaslužan je pak za uvođenje pravila u njemačke zemlje i na Pirinejski poluotok. U 10. stoljeću Češka i Poljska dolaze u dodir s benediktincima preko sv. Vojtjeha, a Ugarska preko njegovih učenika. Tijekom srednjeg vijeka benediktinski red dopire sve do Islanda i Grenlanda, a Ostojić iznosi misao da su evangelizirali čak i Ameriku prije njenog otkrića.¹⁹

Uskoro je cijelim Zapadom zavladao pravilo sv. Benedikta. Prema njemu su bile uređene sve redovničke zajednice, muške i ženske te ono postaje glavnim zakonikom. Od 8. do 12. stoljeća na Zapadu se pod pojmom monah podrazumijeva sljedbenik sv. Benedikta pa se tako tijekom vremena njegovo ime ustalilo kao naziv reda.²⁰

Do 9. stoljeća samostani na Zapadu su išli uzlaznom putanjom da bi tada započelo razdoblje stagnacije, a zatim i opadanja. Jedan od razloga je usporeni ritam života u opatijama. Nakon pokršćavanja nekih germanskih naroda, koji su slovili kao neosvojivi, misionari su smatrali da se njihov program približio kraju te su se zadovoljili polaganim načinom života. Dakako to nije bio jedini razlog, bilo ih je daleko više a neki od njih su: „uvlačenje spekulanta u opatije obogaćene darovima i desetinama; miješanje svjetovnih i crkvenih knezova u upravu samostana; pljačkanje opatija sa strane kraljeva i velikaša; političko strančarstvo, koje je u samostane

¹⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 38-39.

²⁰ Isto, str. 39.

zatvaralo nepoćudne knezove; pretvaranje katedralnih opatija u kaptole sa svjetovnim prepozitima na čelu...“.²¹ U samostane se uvukla pohlepa i pljačka, a veliku ulogu u svemu odigrali su ratovi. Dio samostana koji nisu stradali u razaranjima prisvojili su kršćanski vojskovođe kao nagrade za usluge prema Crkvi i državi.²²

U ovom prvom razdoblju povijesti benediktinskog reda monasi nisu bili svećenici. Sam papa Grgur I. Veliki uveo je zabranu primanja viših redova u samostane. Tijekom vremena to se mijenja pa dio redovnika dobiva svećeničko pomazanje, uglavnom oni koji su u samostanu odgojeni i školovani. Godine 826. na koncilu u Rimu donesena je odluka da opat mora biti svećenik, a 1078. godine to je postalo obavezno. Glavno pravilo prema kojem je život u samostanu tekao bilo je *ora et labora*. Rad se sastojao od obrađivanja polja, pošumljavanja, krčenja šuma, isušivanja močvara i dr. Na poljima su uzgajali pšenicu, vinovu lozu i druge voćke, a posebno su se isticali u vrtlarstvu i sakupljanju ljekovitih trava. Bavili su se i obrtom te gradnjom novih cesta kao i podizanjem brana i mostova. Tijekom 10. i 11. stoljeća počinju se udaljavati od rada i posjede prepuštaju težacima na obradu, a oni sami se sve više počinju baviti misionarskim ili nastavničkim poslom.²³

²¹ Isto, str. 40.

²² Isto, str. 40-42.

²³ Isto, str. 38-39 i 42.

REFORME

Prva reforma koja je pokazala uspjeh dogodila se za vrijeme vladavine Karla Velikog. Još za vrijeme njegova oca, Pipina Malog, počelo je zbližavanje države i crkve pa slijedom toga svjetovna sfera utječe na duhovnu i obrnuto. Karlo Veliki kao kršćanski vladar imao je dužnost da se Božja riječ pravilno prenosi i širi pa je trebalo korigirati vjerske tekstove. Oko 789. godine Karlo šalje pisma biskupima i opatima u kojima od njih zahtjeva da se brinu o obrazovanju svećenika i redovnika kako bi ovi mogli bolje tumačiti vjerske tekstove i prenositi Božju riječ. Zalagao se i za otvaranje škola za dječake u kojima bi učili pisati i čitati.²⁴ Car Karlo Veliki obnovu je povjerio Benediktu Anijanskom koji se smatra obnoviteljem zapadnog monaštva. Ljudevit Pobožni, sin Karla Velikog, Benedikta je zadužio za reformiranje opatija na jugu Francuske. Reforma se odvijala prema planu pa Benedikt uskoro postaje vrhovni opat nad svim samostanima u Karolinškom carstvu.²⁵

Obnove redovništva trajale su i tijekom 9. i 10. stoljeća sve do značajne i trajnije obnove koju je započeo samostan Cluny²⁶. Osnovan 11. rujna 910. po vojvodi Vilimu Pobožnom postao je jedan od najvećih i najznačajnijih samostana u srednjovjekovnoj Europi, a poveljom mu je osigurana nezavisnost u odnosu na koju vlast osim papinske. Samostan u Cluniju polako je jačao svoj utjecaj što je vidljivo i u gradnji bazilike koja je bila najveća crkvena građevina u svijetu sve do 16. stoljeća.²⁷

U prvoj polovici 10. stoljeća opatija je bila središte reforme života i djelovanja redovnika. Ona se u prvom redu odnosila na moralno-duhovne vrijednosti redovnika: povratak ka asketskim idealima i život u skladu s pravilom sv. Benedikta što podrazumijeva molitvu kao glavnu okupaciju redovnika te povratak načelu *ora et labora*. Reformatorima je molitva bila od izuzetne važnosti što nam pokazuje podatak da se u samostanima za vrijeme reformnih ideja molilo dnevno više od 138. psalama. Clunyjevska reforma brzo se proširila pa je do početka 11. stoljeća potpuno zahvatila cijelu Francusku, Španjolsku, Englesku, Italiju i Lotaringiju. Obuhvatila je veliki broj ljudi što je značilo i više pristaša clunyjevskih ideala te su se

²⁴ Antun Nekić, *Karlo Veliki*: <https://hrcak.srce.hr/file/250177> (29. studenog 2017.).

²⁵ Ratko Adamović, *U vrtovima duha*, Beograd: Prosveta, 2014.

²⁶ U staroj Burgundiji, a današnjoj Francuskoj, na rijeci Grosne, sjeverno od Lyona; Ostojić, *Benediktinci...*, str. 42.

²⁷ Povijest.hr, *Vojvoda Vilim I. – utemeljitelj znamenitog samostana u Cluniju – 875.*: <http://povijest.hr/nadanasnjidan/vojvoda-vilim-i-utemeljitelj-znamenitog-samostana-u-cluniju-875/> (29. studenog 2017.).

i sve više otkrivali poroci ostalog klera Crkve. Pažnja je bila usmjerena na svećenički brak koji nije bio moralan, a direktno se upleo u ekonomiju. Crkva se bojala za svoje posjede jer je sve više svećeničkih sinova dobivalo imanja. Jedino rješenje koje je moglo stati tom problemu na kraj je bio celibat. Osim toga, trgovanje crkvenim službama i privilegijima je dovodilo u pitanje sam opstanak Crkve. Protiv svega navedenog energičnije suprotstavljanje počinje u prvoj polovici 11. stoljeća da bi kulminiralo do sredine tog stoljeća reformama papa.²⁸ Do kraja stoljeća postiglo se mnogo, trgovanje crkvenim častima i uplitanje laika u crkvene poslove gotovo je nestalo, opasnost od podjele crkvenih imanja otklonjena je, uspostavljen je celibat i dr. Izravnu posljedicu na vjersku obnovu imali su i križarski ratovi koji ukazuju na činjenicu da je Crkva znala usmjeriti energiju prema postizanju vlastitih ciljeva tj. duhovnu i svjetovnu prevlast u kršćanskom svijetu. Od kraja 11. do druge polovice 13. stoljeća, na poticaj papa, kršćani zapadne i srednje Europe odlaze u rat protiv islamskih država za oslobođenje svetih mjesta. Kako su se ratovi približavali kraju tako je utjecaj papa i Crkve sve više slabio kao i interes za ujedinjeno kršćanstvo.²⁹ Do kraja ratova broj se benediktinskih samostana uvelike smanjio. Ostojić navodi desetak tisuća samostana od kojih je do 13. stoljeća ostalo oko tisuću i petsto. Dostigavši vrhunac u 10 i 11. stoljeću benediktinski red počeo je opadati da bi do kraja 12. stoljeća bio „skinut“ s prijestolja katoličkog redovništva. Ulagani su razni naponi kako bi se red ponovno uzdignuo međutim bezuspješno. Od tada reformu monaštva prema *Pravilu* vode pojedine neovisne skupine kao i neki drugi redovi.³⁰

U novom vijeku benediktinci proživljavaju mnoge padove koji su rezultirali gotovo njihovim nestankom. Među njima valja istaknuti: „pojačani režim komenda, protestantska reformacija sa seljačkim bunama i vjerskim ratovima, jansenizam, jozefinizam i Francuska revolucija.“³¹ Vrlo malo samostana je preživjelo Napoleona, a mnogi od njih ostali su prazni. Do 19. stoljeća broj monaha u europskim državama smanjio se na svega petstotinjak. Mnogi samostanski kompleksi pretvarani su u muzeje, skladišta, škole, tvornice, vojne ustanove, kaznionice, stambene zgrade i dr.

²⁸ Tomislav Šarlija, *Grgurovska reforma i njezin odraz u Hrvatskoj*, Hrvatski povijesni portal: <http://povijest.net/grgurovska-reforma-i-njezin-odraz-u-hrvatskoj-1/> (29. studenog 2017.).

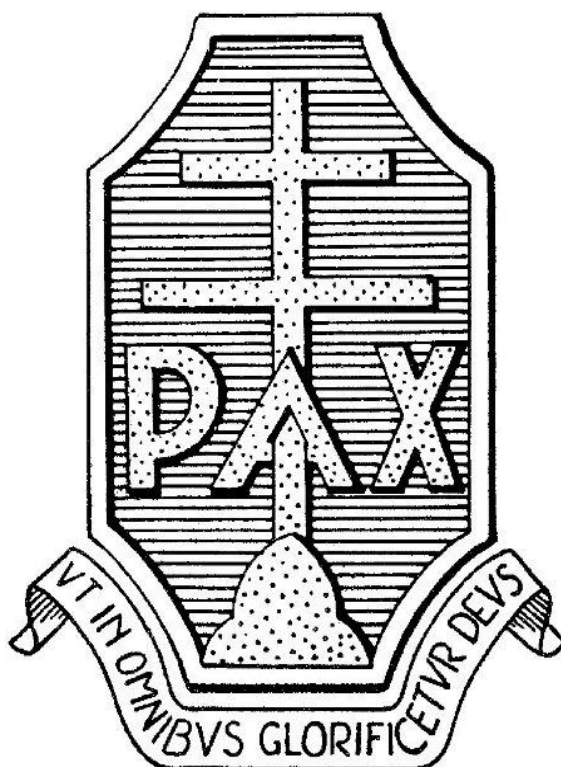
²⁹ Ivo Goldstein – Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb: Novi liber, 2006., str. 246-254 i 311.

³⁰ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 44.

³¹ Isto, str. 45.

Ipak krajem 19. stoljeća počinje obnova reda ponajprije u Francuskoj, Bavarskoj, dijelovima Europe i Amerike.³²

Danas je benediktinski red podijeljen u dvadeset i jednu kongregaciju koje žive prema *Pravilu* uklopljenom u svoje vlastite statute i konstitucije. Na čelu svake kongregacije je opat, nadopat ili generalni opat, a sve zajedno su pod vodstvom opata primasa. Najstarije su engleska i kasinska, najmlađe olivetanska i slavenska, a najbrojnije američka i beuronska samostanska udruga. Ukupno oko osam tisuća članova u oko dvjesto opatija.³³

Slika 1. Benediktinski grb

Grb kojim se služe benediktinci sadrži dvostruki križ navrh troglavog brda. Preko križeva ispisana je riječ PAX u prijevodu MIR. Ispod grba geslo je sv. Benedikta: *Ut in omnibus glorificetur Deus* (U.I.O.G.D.) što znači *Neka je u svemu slava Bogu*.³⁴

³² Isto, str. 45-46.

³³ Benediktinski samostan Ćokovac, *Benediktinci u Novom vijeku*. http://www.benediktinci.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=82:benediktinci-u-novom-vijeku-&catid=37:benediktinsko-monatvo&Itemid=60 (29. studenog 2017.).

³⁴ Na ist. mj.

BENEDIKTINKE

Ne treba zanemariti pregled ženskog ogranka ovog redovničkog poziva. Već početkom 2. stoljeća djevojke i žene posvećene isposničkom kršćanskom životu čine neorganizirani stalež pod nadzorom biskupa, a zaduženja su im bila pomaganje ostalim ženama za ulazak u kršćanstvo i briga za siromašne. Sjetimo se sv. Pahomija i njegovih prvih pravila za monahe istočnog kršćanstva. Ista ta pravila preuzela je, preuredila i uvela njegova sestra Marija u među redovnice. Dok su prve redovnice Istočnog kršćanstva prihvatile pustinjački način života one na Zapadu oduvijek su bile privrženije gradovima. Prva zajednica za žene u Rimu je osnovana ubrzo nakon prihvaćanja kršćanstva. Njima je učitelj bio sv. Jeronim, a onima u Africi sv. Augustin koji je na Zapadu prvi dao upute za ženske samostane. Jedan od prvih samostana u Francuskoj osnovao je sv. Ivan Kasijan 415. godine, a sto godina kasnije biskup Cezarije gradi samostan svojoj sestri Cezariji. Prvom benediktinkom smatra se sestra sv. Benedikta, sv. Skolastika koja je prema tradiciji vodila mali samostan u blizini Monte Cassina. Početak ženske grane benediktinskog reda ne može se sa sigurnošću utvrditi. Među prvima *Pravilo* sv. Benedikta slijede redovnice u Engleskoj i Franačkoj. Njihova povijest usko je povezana s braćom benediktincima i ne postoje uočljive iznimke po kojima bi se mogle drastično razlikovati od braće benediktinaca osim u svećeničkom zvanju. Zahvatile su ih iste brige oko opadanja samostanske discipline i reforma iz koje su nastali redovi cistercistkinja, kamaldoljkinja, trapitskinja i drugih. I njih ih je zahvatila Francuska revolucija, ratovi i uništavanje samostana. Glavni cilj bio im je odgoj žena i djevojaka, a još su prepisivale knjige, šile, vezle, plele čipke, slikale te brinule za bolesne.³⁵

Danas u Hrvatskoj postoji osam samostana benediktinki. Nalaze se duž Jadranske obale, a redom su samostan Blažene Djevice Marije (Krk), sv. Petra apostola (Cres), sv. Andrije apostola (Rab), sv. Margarite (Pag), sv. Marije (Zadar), sv. Luce (Šibenik), sv. Nikole (Trogir), sv. Ivana Krstitelja i Antuna opata (Hvar).³⁶

³⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 47-48.

³⁶ Benediktinke svete Marije – Zadar: <http://benediktinke-zadar.com/benediktinski-red/> (29. studenog 2017.).

KRŠĆANSTVO PRIJE DOLASKA HRVATA

Prevladava mišljenje da naši najstariji samostani nastaju u vrijeme kada i hrvatska država, međutim neka biskupska sjedišta datiraju u sredinu 3. stoljeća: Salona, Sisak (Siscia), Vinkovci (Cibalae), Osijek (Mursa) i dr.³⁷ Kao najstarije monahe iz naših krajeva Ostojić navodi Rabljene Marina i Leona koji su djelovali s kraja 3. na početak 4. stoljeća oko Rima te sv. Jeronima, podrijetlom iz dalmatinskog grada Stridona. Jeronim monaški život provodi izvan rodnog zavičaja ali nam je od iznimne važnosti jer prvi daje podatke o monaškom životu u Dalmaciji. Monasi koje navodi bili su pustinjaci bez organiziranih samostana s prebivalištem na Jadranskim otocima. Monaški život vrlo rano uveden je i raširen po Dalmaciji što svjedoči današnja slika na terenu, odnosno da gotovo svaki dalmatinski otok ima vrlo staru crkvu, kapelu ili oltar podignut u ime ovih učitelja. Spisi s crkvenog sabora u Solinu 530. godine osvrću se na samostanske jedinice te im: „zabranjuje trčkarati naokolo i bez prave potrebe ostavljati samostan na štetu redovničke stege.“³⁸ Misli se na samostane u Rižinicama i Crikvinama čija je gradnja započela početkom 6. stoljeća i predstavnici su strukture prebenediktinskog monaštva u Europi.

Dio Panonije, osobito Srijem, također se rano upoznao s kršćanstvom. Spis o mučeništvu sv. Kvirina s početka 4. stoljeća otkriva zanimljivosti vezane za život kršćana u rimskoj Gornjoj Panoniji i pokrajini Saviji. Događaj se odvijao za vrijeme Dioklecijanovih progona što ukazuje da se kršćanstvo u Iliriku i Panoniji već bilo učvrstilo, a njegovi počeci sigurno datiraju ranije od podataka koje imamo sačuvane u povijesnim vrelima.³⁹ Početkom 6. stoljeća na području Ilirika već postoje uređeni samostani, a dokaz tome je pismo pape Simaha iz 512. godine. U njemu papa obavještava svećenike, biskupe, samostane i sav narod da raskinu vezu s Carigradskom crkvom.⁴⁰

U Istri je kršćanstvo našlo put također vrlo rano. Postoji dokaz da već u 3. stoljeću ondje postoje samostani u koje je sv. Donat još kao dijete zalazio. S kraja 4. stoljeća imamo monaha Antuna koji boravi u Novigradu (Aemona), a iz sredine 6. stoljeća samostan i monahe koji borave u okolini Pule točnije na otočiću sv. Andrije. U okolini Rovinja i Poreča postojala su dva samostana onaj sv. Andrije i sv. Ivana.

³⁷ Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20. st.)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996., str. 28; Juraj Batelja, *Baština svetog Augustina u Istri*, Zagreb: Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, 2007., str. 49-75.

³⁸ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 75.

³⁹ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 29.

⁴⁰ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 78.

Pretpostavka je da su nastali za vrijeme bizantske vladavine što znači da su nosili oznaku grčkih manastira, a kasnije s povlačenjem bizantske vlasti pretvoreni su u benediktinske samostane.⁴¹

Jedan od važnijih izvora u kojem se spominju Panonija, Dalmacija i Istra jest *Izvod (Epitome)*. Bio je dijelom montekasinske kronike, a sačuvao ga je rimski bibliotekar Anastazije. Izvod je prepisan po nalogu pape Stjepana II. sredinom 8. stoljeća, a izvorno datira u polovicu 6. stoljeća. U njemu se govori o posjedima koje je car Justinijan navodno darovao sv. Benediktu i samostanu Monte Cassinu. Neki od posjeda su: *In Pannonia Cibalim* (na mjestu današnjih Vinkovaca), *Antianim* (sjeverno od Osijeka), *Himasam, Balcum* (oko izvora Sane), *In Histria Terriestrem* (Trst), *Polam* (Pula), *In Dalmatia Pontem Tiluri* (kod današnjeg Trilja), *Salluntum* (između Cavtata i Bara ili današnji Podbožur).⁴² Iz teksta Ostojić sa sigurnošću zaključuje da su najstarije monaške zajednice na istarskom području bile upravo u Puli i Trstu. U Puli je sv. Maksimilijan u 6. stoljeću izgradio cenobij sv. Marije de Canneto, a u Trstu patrijarh Maksim podiže samostan u 7. stoljeću.⁴³

POKRŠTAVANJE HRVATA

Bizantski car Konstantin Porfirogenet sredinom 10. stoljeća svjedoči da je njegov predšasnik car Heraklije (610. – 641.), za čijeg su vladanja Hrvati već bili došli do Jadranskoga mora, “poslao i doveo iz Rima svećenike, od kojih je učinio nadbiskupa, biskupa, svećenike i đakone, i pokrstio Hrvate”.⁴⁴

Oko crkvene organizacije i pokršćavanja Hrvata u prvim stoljećima vodile su se dugogodišnje diskusije koje su rezultirale zaključkom da se pokršćavanje dogodilo iz s dva osnovna pravca. Prvi tumači da su Hrvati pokršćeni odmah po dolasku u naše krajeve, u 7. ili 8. stoljeću, od strane svećenika koji su djelovali u dalmatinskim gradovima. Druga teorija tvrdi da su Hrvate pokršćili franački svećenici u 9. stoljeću. Bilo kako bilo proces pokršćavanja nije se dogodio preko noći, već je to bio višestoljetni proces s izmjenama jačeg i slabijeg intenziteta. Ovdje treba razlikovati istinsko prihvaćanje vjere od formalnog usvajanja. Ranosrednjovjekovna elita

⁴¹ Isto, str. 78-79; Batelja, *Baština svetog Augustina...*, str. 76-83.

⁴² Ostojić, *Benediktinci...*, str. 80.

⁴³ Na ist. mj.

⁴⁴ Benediktinke svete Marije – Zadar, <http://benediktinke-zadar.com/cib/hrvatska/crkva-u-hrvatskoj-hrvatski> (4. prosinca 2017.).

uglavnom je formalno prihvaćala kršćanstvo zbog raznoraznih njima odgovarajućih pogodnosti dok tijekom stoljeća nisu preko njih i ostali podanici istinski prigrlili vjeru. Dokaze ranosrednjovjekovnog kršćanstva imamo u sačuvanim kasnoantičkim crkvama u Dalmaciji, ali i na cijelom hrvatskom prostoru.⁴⁵ Na hrvatski prostor stizali su misionari iz Bizanta, Italije i Franačke. Učenici solunske braće Ćirila i Metoda donijeli su obred na slavenskom jeziku i slavensko pismo, a istodobno se širio i latinski jezik i liturgija.⁴⁶ Kršćanstvo je omogućavalo napredak hrvatskog društva i kontakt s drugim kršćanskim europskim civilizacijskim krugovima. Osim toga donijelo je pismenost, kulturu, zajednički jezik i dr.⁴⁷

U povijesti hrvatskog redovništva prevladavaju tri podjele:

- Najstarije doba (9. – 12. stoljeće), dominira ideja pustinjačkog načina života, te jedinstvo hrvatskog redovništva zahvaljujući prihvaćanju *Pravila* (benediktinci/inke, cisterciti/kinje);
- Doba razvijenog i kasnog srednjeg vijeka (13. – 15. stoljeće), pored tradicionalnog benediktinskog monaštva pojavljuju se i drugi redovi kao što su franjevci, dominikanci, augustinci, pavlini;
- Razdoblje humanizma i vjerskih previranja (16. – 17. stoljeće); uz benediktince se i ostali redovnici aktivno uključuju u obnovu društva (školstvo, kultura, socijalna skrb) i Katoličke crkve (isusovci, pavlini).⁴⁸

⁴⁵ Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006., str. 59-60.

⁴⁶ Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, ser. *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku*, sv. 1, naklad. cjelina "Biblioteka Hrvatska povijest", Zagreb: Leykam international d.o.o., 2018., str. 144-160.

⁴⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, 21. knjiga, Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista, 2008., str. 96-97.

⁴⁸ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 68.

REDOVNIŠTVO U DOBA HRVATSKIH VLADARA

Redovništvo se u Hrvatskoj pojavilo s dolaskom kršćanstva među Hrvate. Prvi su stigli benediktinci koji su zaslužni za unapređenje duhovnoga i kulturnog života. U doba hrvatskih narodnih vladara nalazimo ih širom hrvatskog primorja osobito na jadranskim otocima.⁴⁹ Od 4. stoljeća imamo zajednice monaha, a najpoznatiji njihov začetnik i informator o njima je sv. Jeronim iz Dalmacije (Stridon) koji djeluje izvan naših krajeva.⁵⁰

Općenito se smatra da su veze Hrvata s Rimom započele oko 641. godine u čemu je glavnu ulogu odigrao benediktinac opat Martin. Njega je papa Ivan IV. (640. – 642.) poslao u svoju rodnu zemlju, Dalmaciju, s novcem da otkupi zarobljene kršćane i kosti mučenika na istočnim obalama Jadrana. Na svom putu prošao je i kroz Istru te se smatra da je ondje obavljao i misionarsko djelovanje. Benediktinci su bili jedan od glavnih faktora u povezivanju Hrvatske s Rimom tj. Hrvatske sa Zapadom. Početkom 9. stoljeća Hrvatska je došla pod vlast Franačke te u naše krajeve dolaze njihovi redovnici, svećenici i biskupi. Franački su redovnici vjerojatno organizirali prve samostane na zapadu naše zemlje što nam potvrđuju germanska imena najstarijih poznatih dalmatinskih opata.⁵¹

Početkom istog stoljeća, nakon krštenja kneza Višeslava, podignut je samostan u Ninu, hrvatskom političkom i crkvenom središtu te nema sumnje u to da su već tada redovnici živjeli po pravilu sv. Benedikta.⁵² Tijekom 9. stoljeća Hrvati su već uključeni u veliku kršćansku zajednicu što se vidi po sakralnim objektima koje grade hrvatski vladari Mislav, Trpimir i Branimir. U 9. stoljeće, za Trpimira i Branimira, ubrajaju je sljedeće građevine: četiri crkve smještene kod Knina; sv. Marija na Crkvini, crkva na Lopuškoj glavici i na Bukorović podvornici, sv. Cecilija, te sv. Spas na vrelu Cetine. Na Trpimirovu dvoru boravio je glasoviti heretik Gottschalk. Nekako u tom periodu knez gradi benediktinski samostan u Rižinicama i poziva montekasinske redovnike da dođu širiti redovništvo.⁵³

⁴⁹ Hrvatska redovnička konferencija, *Redovništvo u Hrvatskoj*: http://www.redovnistvo.hr/hkvrpp/konferencija/redovnistvo_u_hrvatskoj1 (4. prosinca 2017.).

⁵⁰ Benediktinke svete Marije – Zadar: <http://benediktinke-zadar.com/cib/hrvatska/crkva-u-hrvatskoj-hrvatski> (4. prosinca 2017.).

⁵¹ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 82.

⁵² Na ist. mj.; Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100...*, str. 157-160.

⁵³ Mirja Jarak, O karolinškim i bizantskim utjecajima u starohrvatskoj arhitekturi u Trpimirova doba, *Opvscvla archaeologica*, str. 119-128: <https://hrcak.srce.hr/file/8599> (4. prosinca 2017.).

Po uzoru na Europu, hrvatski vladari gradili su i bogato darovali Crkvu počevši od kneza Mislava (početak 9. st.) pa sve do kralja Stjepana II. (kraj 11. st.). Neki su sagradili samostan za siromahe i bolesnike, drugi su darivali samostane iz zahvalnosti, treći su poslije burna života podigli zadužbinu da u njoj tiho provedu ostatak života. Neki su to činili da bi pokazali novčani status obitelji, a drugi su u samostanima spremali sebi i obitelji počivalište poslije smrti. Vezano za benediktince u Hrvatskoj tijekom 9. stoljeća poznato nam je samo ime ninskog opata Teodeberta u doba kneza Branimira i ime samostanskoga predstojnika Žitelja za vrijeme kneza Mutimira te svećenik Ivan koji je misionario u doba kneza Domagoja. Ništa više podataka ne pruža nam niti 10. stoljeće. Valja spomenutu samostan sv. Krševana u Zadru koji je darivao kralj Krešimir II., redovnike kojima kraljica Jelena povjerava crkvu sv. Stjepana u Solinu te krajem stoljeća osnivanje samostana sv. Bartula kod Knina.⁵⁴

Od 11. do 14. stoljeća svi važniji događaji u hrvatskoj državi vezani su uz benediktinske monahe. U 11. stoljeću u Hrvatskoj postoji oko 50 benediktinskih samostana. Clunyevska reforma zahvatila je i naše krajeve, a tadašnji vladari, Petar Krešimir IV. i Zvonimir, provodili su je u punom zamahu. Ostojić posebno naglašava kamaldoljanski utjecaj u razvoju Crkve. Iz toga vremena najutjecajniji su biskupi Gaudencije Osorski, Lovre Splitski, Ivan Trogirski, Rajnerije Splitski i dr. U razdoblju od Zvonimirove smrti do Kolomanova dolaska na hrvatsko prijestolje državni vrh drmale su mnoge nesuglasice i pobune koje su između ostalog utjecale i na mnoge opatije koje su već trpjele bijedu.⁵⁵ U 13. stoljeću događa se zastoje, monasi su se više bavili vlastitim radom i umjerenim trošenjem prihoda kako bi osigurali samostane. Osim toga, javlja se prosjački red, franjevac, vojnički red templara i ivanovaca, red propovjednika dominikanca, a potom pavlini i isusovci. Tijekom 14. i 15. stoljeća radilo se na opstanku samostanskog života pa su crkvene vlasti naređivale franjevcima i dominikancima da prihvate benediktinsko pravilo. Ovo je razdoblje najvećeg pada benediktinaca i dominacije novih redova. Kao primjer tome mogu navesti da od 1222. godine u Hrvatskoj nije sagrađen niti jedan muški benediktinski samostan.⁵⁶

⁵⁴ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 82-84. Novija historiografija sklonija je datirati širenje kulta i gradnju samostana sv. Bartula u 9. stoljeće; usp. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100...*, str. 158-159.

⁵⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 84-85.

⁵⁶ Isto, str. 84-89.

RAZDOBLJE KNEZA TRPIMIRA

Prilikom upravljanja svom državom Trpimir se oslanjao na pomoć Crkve, a prisne odnose imao je i sa splitskim nadbiskupom.⁵⁷ Na kneževu dvoru boravio je učeni benediktinski teolog Gottschalk u razdoblju od 846. – 848. godine te se pretpostavlja da je upravo u tom razdoblju Trpimir pozvao benediktince u svoju zemlju. Gottschalk nam je važan jer u svojim spisima (*Responsa de diversis*) govori o našim krajevima u 9. stoljeću, prilikama u Dalmaciji i Hrvatskoj te o knezu Trpimiru. Na njegovu ili na inicijativu splitskog nadbiskupa knez Trpimir gradi svoju veliku zadužbinu.⁵⁸ U ispravi iz 852. godine Trpimir ističe samostan koji je sagradio za zbor braće. Riječ je o prvom hrvatskom benediktinskom samostanu u Rižinicama kod Solina gdje je pronađen ulomak oltarne pregrade s imenom kneza Trpimira.⁵⁹ Prema riječima samog kneza: „Božjim nadahnućem potaknut, ne znajući kada će svanuti sudnji dan i (moj) posljednji čas i veoma zabrinut za spas svoje duše, posavjetovavši se prethodno sa svojim županima, sagradio sam pomoću Božjom (ovaj) samostan i u nj doveo zbor braće (tj. montekasinskih benediktinaca) da me njihove revne molitve oproste od grijeha pred Bogom.“⁶⁰

Trpimirova darovnica je do danas najstariji dokument sa spomenom imena i titule nekog hrvatskog vladara. Oko nje vodile su se diskusije o autentičnosti, datiranju pa i samom sadržaju. Kameni ulomak s imenom kneza Trpimira otkopan je 1891. godine, a predstavlja oltarnu pregradu na kojoj se spominje ime i titula Trpimirova. Upravo je taj natpis potvrdio autentičnost darovnice. Danas se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.⁶¹

RAZDOBLJE KNEZA BRANIMIRA

Na vlast dolazi nakon što je svrgnuo probizantskog kneza Zdeslava 879. godine. Nastojao je svojoj državi osigurati političku samostalnost od Bizanta i od Franaka pa se obratio papi Ivanu VIII. za pomoć. U pismu koje šalje iskazuje vjernost Rimskoj crkvi i papi te ga ovaj zauzvrat proglašava zakonitim vladarom, a

⁵⁷ Neven Budak, *Prva stoljeća hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994. str. 20.

⁵⁸ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 68.

⁵⁹ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka...*, str. 74.

⁶⁰ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 69.

⁶¹ Goldstein, *Hrvatska povijest...*, str. 98.

Hrvatsku neovisnom državom. Tim postupkom su Hrvati sklopili prijateljski i diplomatski odnos s rimskim papom, a to je s Branimirove strane uključivalo obavezu da štiti Crkvu i širi kršćanstvo.⁶² U drugom pismu iste godine papa obećaje Branimiru da će uživati blagoslov i milost Svete Stolice, opominje ga se mora bojati Gospodina i voljeti ga te javlja da ga je blagoslovio u crkvi sv. Petra. Papa je knezu Branimiru uputio ukupno pet pisama i sva su sačuvana u prijepisu iz 11. stoljeća u benediktinskoj opatiji Monte Cassino. Danas se čuvaju u Vatikanskom tajnom arhivu.⁶³ U Branimirovo doba uvedeno je slavenskog bogoslužje u hrvatske crkve, a raširilo se i djelovanje Metodovih učenika. Razvilo se i crkveno graditeljstvo pod vodstvom biskupa Teodozija. Otuda i brojnost epigrafskih spomenika s imenom Branimira. Zna se za djelovanje benediktinskog opata Teudeberta, a ulomci koji potvrđuju njegovu nazočnost su kamene crkvene pregrade s kraja 9. stoljeća ugrađene u zidu crkve sv. Mihovila. Natpis na njima je sljedeći:⁶⁴ “U vrijeme gospodina Branimira, kneza Slavena ja opat Teudebert dadoh ovo načiniti za spas duše svoje...“. Ukupno je šest natpisa s imenom kneza Branimira i svi su od izuzetne važnosti za poznavanje hrvatske povijesti.⁶⁵

U vrijeme kneževa Trpimira i Branimira benediktinci više djeluju i u Istri. Iz tog razdoblja poznat nam je samostan sv. Andrije na otočiću ispred Rovinja, a u Puli crkva sv. Marije iz 860. godine koja je bila dijelom sklopa benediktinske opatije.⁶⁶ Do danas je ostala sačuvana kapelica sv. Marije Formoze.

Premda je 9. i 10. stoljeće siromašno podacima o benediktincima u našim krajevima i zbog čega ću prijeći odmah na 11. stoljeće i vladavinu kralja Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, valja ipak naglasiti da je u drugoj polovici 10. st. na Otoku u Solinu već postojalo memorijalno središte Trpimirovića.

RAZDOBLJE PETRA KREŠIMIRA IV.

Petar Krešimir IV. (1058. – 1074.) prvi je vladar za kojega je u izvorima potvrđena titula kralja Hrvatske i Dalmacije. Okrunjen je u Biogradu na Moru gdje je

⁶² Budak, *Prva stoljeća hrvatske...*, str. 94-95.

⁶³ Branimir Čuček, Prvo priznanje hrvatske države i međunarodnopravni subjektivitet Svete Stolice, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, str. 971-994.

⁶⁴ Josip Lučić – Mate Zekan, Branimir, u: Hrvatski biografski leksikon: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2707> (29. studenog 2017.).

⁶⁵ Na ist. mj.

⁶⁶ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 83; Batelja, *Baština svetog Augustina...*, str. 80-81.

još u počecima svog kraljevanja, 1060. godine, dao izgraditi benediktinski samostan i crkvu posvećenu sv. Ivanu Evanđelisti. Ovom samostanu darovao je vrlo velik zemljišni posjed Rogovo i otok Žirje. Osim toga samostan je dobio „kraljevsku slobodu“. U prijevodu kralj je samostan oslobodio od plaćanja poreza i dao mu vlast nad svim podložnicima.⁶⁷ U darovnici iz 1060. godine spominje se još osnutak samostana sv. Petra u Dragi te zadarski samostan benediktinki Sv. Marije koji je bio oslobodio javnih podavanja.⁶⁸

U ovom razdoblju grade se i mnogi drugi benediktinski samostani, muški i ženski, koji će odigrati važnu kulturnu ulogu. Neki od njih su: sv. Petra na Rabu (1059.), samostan sv. Dujma u Trogiru (1064.), opatija sv. Marije u Zadru (1066.), sv. Benedikta u Splitu (1069.).⁶⁹ Godine 1066. kralj izdaje povlasticu samostanu sv. Marije u Zadru, čija je utemeljiteljica i opatica bila Čika, njegova sestra ili bliska rođakinja. Samostanu je dao kraljevsku slobodu i time zajamčio sigurno i mirno korištenje svih posjeda koje ima kao i onih koje će tek dobiti.⁷⁰ Treba spomenuti još darovnicu muškom benediktinskom samostanu sv. Krševana u Zadru koju je izdao u Ninu 1069. godine. Samostan se spominje još za vrijeme kralja Tomislava, a sada mu je Petar Krešimir IV. podijelio razne slobode i „naš vlastiti otok što leži u našem dalmatinskom moru, a zove se Maon“⁷¹. Važno je istaknuti tvrdnju da se otok nalazio “u našem dalmatinskom moru” što potvrđuje vladavinu hrvatskih kraljeva nad njime, odnosno prevlasti nad Jadranskim morem.⁷²

RAZDOBLJE DMITRA ZVONIMIRA

Zvonimir na vlast dolazi 1075. godine kada je i okrunjen za kralja Hrvatske i Dalmacije u crkvi Sv. Petra i Mojsija. Zvonimir je tom prilikom položio prisegu papi koji mu je poslao znakove kraljevske vlasti: žezlo, mač i krunu, te mu obećao zaštitu.

⁶⁷ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.*, Split: Marijan tisak, 2004., str. 140.

⁶⁸ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske...*, str. 42.

⁶⁹ Zvezdan Strika, Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine, *Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, str. 149-172: <https://hrcak.srce.hr/63872> (4. prosinca 2017.).

⁷⁰ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Zavod Matice hrvatske, 1925., str. 519.

⁷¹ Šišić, *Povijest Hrvata...*, str. 144 (lat. *Nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que vocatur Mauni.*).

⁷² Šime Peričić, Otok Maun u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, str. 77-84: <https://hrcak.srce.hr/file/18577> (4. prosinca 2017.).

Obvezao se na plaćanje danka i na služenje papi, a predao mu je kao dar samostan Sv. Grgura u Vrani.⁷³ U vrijeme prije Zvonimirove darovnice samostan sv. Grgura u Vrani bio je izuzet od feudalnih davanja bilo kakve vrste, a imao je obavezu jedino prema kralju. U darovnici nije navedeno od kada samostan postoji, pa su neki povjesničari smatrali da je osnovan za vrijeme kneza Branimira pod imenom sv. Benedikta, a kasnije preuzima im sv. Grgura. Međutim ova tvrdnja nije potkrijepljena nikakvim povijesnim dokazima i ostaje samo na pretpostavkama. Prevladava također mišljenje da vranski samostan u početku nije bio benediktinski nego da je naknadno prihvatio benediktinsko pravilo međutim, sigurno je da je on u vrijeme Zvonimira bio benediktinski samostan. Kako je u 11. stoljeću vladao reformni clunijjevski pokret tako je zahvatio i hrvatske krajeve a za vjerovati je da je upravo samostan sv. Grgura imao vodeću ulogu u crkvenom reformnom okretu. Nalazio se na značajnom strateškom položaju i u blizini važnih gradova na obali. Po nestanku benediktinaca samostan su postupno na poziv vlasti naselili drugi redovi; templari, a zatim i ivanovci. Vrana je tijekom cijelog srednjeg vijeka sa sigurnošću ostala prvorazrednim duhovnim i političkim čimbenikom.⁷⁴ Valja spomenuti i Ostojićevu zabilješku da su vranski redovnici bili glagoljaši što nas dovodi u izravnu vezu s Bašćanskom pločom.

Zvonimir je bogato darivao crkve i samostane, dao je izgraditi trobrodnu baziliku u Biskupiji kraj Knina, a od svih njegovih darova najpoznatiji je dar samostanu svete Lucije u Baški na otoku Krku.⁷⁵ Tekst Bašćanske ploče započinje invokacijom, a zatim benediktinski opat Držiha piše da je kralj Zvonimir darovao ledinu crkvi i samostanu Svete Lucije. Ploča se datira u 1100. godinu, a pronađena je u selu Jurandvoru na otoku Krku gdje je služila kao razdjelna ograda prostora za svećenstvo i puk. Od izuzetne je važnosti za povijest, književnost, znanost i kulturu, a označava početak narodne pismenosti i književnosti u Hrvata.⁷⁶

⁷³ Budak, *Prva stoljeća hrvatske...*, str. 46.

⁷⁴ Marijan Grgić, Benediktinski samostan u Vrani, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, str. 3-11: <https://templari.hr/strucni-radovi/GRGIC%20MARIJAN%20-%20Benediktinski%20samostan%20u%20Vrani.pdf> (4. prosinca 2017.).

⁷⁵ Budak, *Prva stoljeća hrvatske...*, str. 112 i 213.

⁷⁶ Stjepan Damjanović, *Bašćanska ploča. Dragi kamen hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska: <http://www.matica.hr/media/uploads/knjige/bascanskaplocadeplijan.pdf> (4. prosinca 2017.).

REDOVNIŠTVO U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU

U razdoblju od Zvonimirove smrti (1089.) do dolaska Kolomana na vlast (1102.) u Hrvatskoj su se vodile borbe pa je u takvoj kaotičnoj situaciji jedan dio samostanskih zajednica propalo. Primjerice početkom 12. stoljeća potpuno je razoren samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu pa su u takvim okolnostima benediktinci preselili na otok Pašman gdje su posjedovali kapelu sv. Kuzme i Damjana. Nedaleko današnjeg Tkona sagradili su novu romaničku crkvu i samostan za koji će se pokazati da ima višestruku vrijednost zbog toga što se kompleks nalazio na brežuljku Čokovcu i često je služio kao izvidnica. Sve je također bilo opasano velikim zidovima i kaštelima te je gradu Zadru služilo kao pomorska utvrda. Crkva i samostan nažalost nisu preživjeli dolazak Mlečana 1345. godine. Do danas je ostao sačuvan samo mali dio kompleksa. Ipak, nakon što je rat između kralja Ludovika I. i Mlečana završio, monasi su uspjeli obnoviti samostan te je on postojao sve do 1808. godine kada su ga Francuzi zatvorili.⁷⁷

Obnova redovništva koja je krenula iz Clunyja u 10. i 11. stoljeću, utjecala je i na benediktince u Hrvatskoj. Redovništvo se preporodilo pa tijekom 12. i 13. stoljeća imamo porast u gradnji samostana na području od jadranske obale do Slavonije i Srijema. U navedenim stoljećima samostanske cjeline su uglavnom projektirali i gradili monasi. Kasnije unajmljuju arhitektae izvan samostana ali nikada potpuno ne zapostavljaju rad vlastitih ruku. Dakle, novi samostani bili su organizirani u novom duhu Clunyjevske reforme. Neki od samostana iz tog vremena su: „sv. Ivana u Trogiru (1108), sv. Šimuna u Dubrovniku (1108), sv. Ivana u Medulinu (1115), sv. Marije u Rožatu kod Dubrovnika (pr. 1123), sv. Marije u Budvi, sv. Mihovila u Kotoru (pr. 1166), sv. Mihovila nad Pazinom (pr. 1178), sv. Petra u Budvi (pr. 1221), sv. Jakova u Dubrovniku (1222), sv. Andrije na istoimenom otočiću kod Dubrovnika (pr. 1234), sv. Nikole kod Šibenika (1240), sv. Petra u Trogiru (1242), sv. Grgura u Srijemu (1247), kao i samostani sv. Jurja i sv. Križa u Senju koji se spominju još u 14. stoljeću.“⁷⁸

⁷⁷ Martina Poljanec – Tanja Kuštović, Višepismenost i višejezičnost hrvatskoga u prošlosti: benediktinci i Pravilo sv. Benedikta iz 14. stoljeća, *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, str. 88-96: <https://hrcak.srce.hr/file/118410> (4. prosinca 2017.).

⁷⁸ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 70-71.

CISTERCITI

U kasnom srednjem vijeku pojavljuju se novi redovi proizašli iz benediktinskog; cisterciti, pavlini, augustinci. Cisterciti su najjači ogranak benediktinske regule. Ime su dobili prema opatiji Citeaux koja se nalazi u blizini Dijona u Francuskoj. Bili su muški katolički crkveni red utemeljen krajem 11. stoljeća reformiranjem benediktinaca. Ubrzo su se proširili Europom, a najviše po istočnoj Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj.⁷⁹ Red dolazi u Hrvatsku 1208. godine na poziv hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II., te u Topuskom osnivaju cistercitsku opatiju kojoj se pripisuju velike zasluge za unapređenje hrvatskog gospodarstva. U 13. stoljeću cisterciti dolaze u Kutjevo, Zagrebačku biskupiju, Vukovarsku županiju i uglavnom se ograničuju na unutrašnjost Hrvatske.⁸⁰ Opatije su gradili uz rijeke i potoke gdje su imali bolje uvjete za obradu polja. Predstavljaju značajno razdoblje u kršćanskoj obnovi. Uvelike pridonose i gospodarskom napretku te se uzimaju kao nosioci gotičkog graditeljstva i umjetnosti na našim prostorima.⁸¹ O duhovnoj kulturi ovog reda ne zna se mnogo, gotovo ništa. Iz hrvatskih krajeva su u vrijeme Osmanskog napredovanja nestali, nečujno kao što su se i pojavili.⁸²

PAVLINI

Red pavlina nastao je 1215. godine u Ugarskoj na inicijativu pečujskog biskupa Bartola kada je organizirao prve zajednice sakupivši raspršene pustinjake po južnoj Ugarskoj i Slavoniji. Začetnikom pavlinskog reda smatra se Euzebije, ostrogonski kanonik, a red je odobrio papa Urban IV. Pavlini su se bavili ljekarništvom, unapređivanjem gospodarstva, obrtništva i dakako medicine. Plemstvo im je darivalo velike posjede, pa su postali snažan i bogat red koji je proširio svoju djelatnost na gospodarsko, vjersko i kulturno područje. Unaprijedili su poljodjelstvo, osobito vinogradarstvo i voćarstvo, te unijeli u naše krajeve nove kulture. Naseljavanje u Hrvatskoj započinju oko 1244. godine kada je podignut najstariji njihov samostan, sv. Marije u Dubici. Krajem 13. i početkom 14. stoljeća već su podignuli mnoge samostane (sv. Marije u Gariću (1295.), sv. Benedikta u Donjoj

⁷⁹ Sena Sekulić-Gvozdanović, *Utvršeni samostani na tlu Hrvatske*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007., str. 24-25.

⁸⁰ Isto, str. 78-79.

⁸¹ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 70-72.

⁸² Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 78-79.

Bukovici (1301.), sv. Nikole kod Modruša (pr. 1348.), sv. Jelene kod Čakovca (1376.), sv. Marije na istarskom jezeru Čepić (1395.) i dr.). U 15. i 16. stoljeću neki samostani se grade novcem donatora, primjerice Hermana Celjskog, Katarine i Nikole Frankopana, Nikole i Petra Zrinskih i mnogih drugih velikaša.⁸³ No, udjela u osnivanju pavlinskih samostana imali su niži i srednji plemići, pa su tako Draškovići i Rogutići od plemenitog roda Kršelaca unatoč osmanskoj opasnosti 1493. utemeljili pavlinski samostan Blažene Djevice Marije kraj Zažićna Donjeg u Lici.⁸⁴ Pavlini su zaslužni za hrvatsku prosvjetu, kulturu i umjetnost, obilježili su i srednji i novi vijek sve do 1786. godine kada je reskriptom Josip II. prekinuo njihovo djelovanje.⁸⁵ Danas se ponovno pokušava obnoviti njihovo djelovanje.⁸⁶

AUGUSTINCI

Ovaj red živi prema pravilu sv. Augustina, a nastao je ujedinjavanjem više različitih pustinjačkih redova. Augustinci su počeli s djelovanjem u 13. stoljeću na Apeninskom poluotoku i brzo su se proširili pa su tako stigli i do Hrvatske. O njihovu radu u Hrvatskoj se za sada zna vrlo malo, jer se njima povjesničari nisu odviše bavili. Imali su primjerice samostane u Borovu, Iloku, Križevcima i Senju, ali su svi nestali tijekom osmanskih osvajanja. Iznimku čini samostan s crkvom sv. Jeronima u Rijeci koji je djelovao do 1788. godine.⁸⁷ No, o augustincima je na prostoru Istre, ali i o baštini sv. Augustina u Istri, napisano vrlo pregledno i znanstveno utemeljeno djelo s puno novih podataka. Riječ je o monografiji Jurja Batelje, koji je u tom djelu upozorio da se u Istri nalazilo puno monaških, redovničkih i viteškoredovničkih zajednica koje su za "put savršenstva odabrali Pravilo sv. Augustina". Te su zajednice gradile i umrežavale samostane od Pule do Savudrije i Umaga na

⁸³ Primjerice, u 15. je stoljeću pavlinski samostan u Lepoglavi s crkvom sv. Marije podignut na inicijativu grofa Hermana II. Celjskog, a samostan u Kamenskom utemeljila je Katarina Frankopan 1404. godine; usp. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 224-227; <http://istrapedia.hr/hrv/468/pavlini/istra-a-z/> (4. prosinca 2017.).

⁸⁴ Đuro Šurmin (prir.), *Hrvatski spomenici – Acta Croatica*, sv. 1, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. 6, Zagreb: JAZU, 1898., str. 343-349.

⁸⁵ Vrlo informativan i širok pregled povijesti pavlina na našim prostorima: Đurđica Cvitanović – Vladimir Maleković – Jadranka Petričević (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj: 1244-1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo*, Zagreb: Globus – Muzej za umjetnost i obrt, 1989.

⁸⁶ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 321-322.

⁸⁷ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru...*, str. 228; Augustinci, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999., str. 451.

zapadnoj, te od Pule do Rijeke na istočnoj obali Istre i često su bivale nazivane pavlinima, premda je bila riječ o augustincima.⁸⁸

⁸⁸ Usp. Batelja, *Baština svetog Augustina...*

BENEDIKTINKE U HRVATSKOJ

Ženskih je samostana, prije osnutka benediktinskog reda, kao i muških, već bilo u vrijeme dolaska Hrvata na ova područja. U prilog tome govori podatak da je u Srijemu za vrijeme Dioklecijana mučeno sedam djevice, *septem Virgines canonicae*, što u prijevodu znači da su živjele prema crkvenim pravilima. Vjerojatno nisu bile redovnice u pravom smislu riječi, ali možemo ih uzeti kao neku vrstu početaka redovništva među ženama. Već poznati nam sv. Jeronim donosi zapise u svojim pismima o Bogu posvećenim djevicama koje su pale u barbarske ruke. Moguće je da govori o području današnjeg Novigrada (lat. *Aemon(i)a*) te o rimskim pokrajinama u Dalmaciji i Panoniji. Ostojić govori o pretpostavci da ženski samostan postoji u Poreču u 5. ili 6. stoljeću. Sa sigurnošću pak možemo potvrditi postojanje samostana u kojem je opatica bila Ivana. Epitaf pronađen u rimskoj Saloni spominje srijemsku opaticu Ivanu koja pred Avarima bježi u Solin i ondje umire 612. godine. Za pretpostaviti je ipak da se njen samostan nalazio u Solinu, a srijemskom opaticom nazvana je zbog svog podrijetla. Puna četiri stoljeća nemamo gotovo nikakvih informacija o benediktinkama. U 9. stoljeću javlja se vijest po kojoj bi se dalo naslutiti da je riječ o redovnicama. Naime, jedna takva vijest govori kako su redovnice s cijelim gradom Zadrom dočekale relikvije sv. Stošije iz Carigrada. U 10. stoljeću spominju se samostani u Puli i Koprnu kao i samostani uz kojih se vežu imena hrvatskih kraljica, Margarita u Dubrovnik i Jelena u Solin. Ipak, ove tvrdnje su povjesničari odbacili. To su sve vijesti koje imamo o benediktinkama sve do 11. stoljeća kada imamo potpuniji pregled zbivanja. Pojavljuju se najprije u Dalmaciji potom u Istri.⁸⁹ Godine 1060. izgrađen je samostan sv. Tome (Biograd na moru), samostan sv. Benedikta (Split, 1060/61.), sv. Duje, kasnije sv. Nikole (Trogir, 1064.), sv. Marije (Zadar, 1065.) itd.⁹⁰

Žene u gradovima više su se posvećivale redovničkom životu negoli muškarci pa su nerijetko samostane gradile patricijske obitelji za svoje kćeri. Pučke djevojke nisu htjele primati patricijske u svoje samostane i obrnuto. Patricijske redovnice smatrale su da pučanke nemaju pravo boraviti u patricijskom samostanu jer ga nisu novčano potpomogle. Dakle, vidljiva je razlika između viših i nižih slojeva ali ona je ipak u nekim situacijama nestajala. Primjerice, kad patricijskih kćeri ne bi bilo

⁸⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 123-125.

⁹⁰ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 71; Zrinka Nikolić Jakus, Prve benediktinke u Dalmaciji, u: Vanja Kovačić – Jozo Milanović (ur.), *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei*, Trogir: Šeravić, 2014., str. 103-114.

dovoljno uzimale su se pučanke ili je dolazilo do stapanja dvaju samostana u jedan. U gradovima srednjeg vijeka postojalo je više patricijskih zadužbina, djelom zbog toga što su obitelji bile bogatije, a dijelom što je trebalo ograničiti udaje da se ne bi morao isplaćivati miraz ili zbog nemogućnosti nasljeđivanja posjeda.⁹¹

Do kraja 12. stoljeća benediktinke je zahvatila ista sudbina kao i muški dio reda. Skala samostanskih zajednica bila je u opadanju. Mnogi od tih samostana prihvatili su druga usmjerenja; franjevačka (u Osoru, Kopru, Zadru...) ili dominikanska (u Splitu, Ninu...). Najveći broj benediktinki ipak je prešao u klarise iz jednog jednostavnog razloga, a taj je da su one djelovale uz pravilo sv. Benedikta kao i pravilo sv. Franje.⁹²

Kao i njihova muška braća i benediktinke su zaslužne za širenje i razvoj umjetnosti i pismenosti. U svojim opatijama imale su škole gdje su djevojke podučavale gramatici i umjetnosti. Šibenske benediktinke čak su organizirale predstave religioznog karaktera. U ovim samostanima odgajala su se djeca bogatih obitelji. Iz 1528. godine imamo ispravu u kojoj je određeno da u dubrovačkim samostanima mora biti barem jedna trećina siromašnih djevojaka što pokazuje da je ipak bilo mjesta i za one iz siromašnih obitelji.⁹³ Ostojić navodi neke od sljedećih samostana : "Sv. Andrija u Dubrovniku, Sv. Andrija u Rabu, Sv. Bartul u Dubrovniku, Sv. Benedikt u Kotoru, Sv. Benedikt u Osoru, Sv. Dimitrije i Sv. Toma u Zadru, Sv. Duje u Trogiru, Sv. Ivan Evanđelist u Rabu, Sv. Katarina u Zadru, Sv. Lucija u Šibeniku, Sv. Marija u Krku, Splitu, Zadru, Sv. Martin u Kotoru, Sv. Mihovil u Trogiru, Sv. Nikola u Zadru, Sv. Petar u Cresu, Sv. Roko na Rijeci, Sv. Toma u Biogradu na moru, Dubrovniku, Sv. Klare u Kotoru."⁹⁴ Od hospicija spominje: „Sv. Kuzma i Damjan u Kaštel Gomilici, Sv. Petar u Bubljanima kod Biograda na moru, Sv. Stjepan u Trogiru...“⁹⁵

U srednjovjekovnoj povijesti hrvatskih benediktinki posebno se ističu dvije opatice, Čika i Vekenega. One su djelovale u zadarskom samostanu sv. Marije u doba hrvatskih narodnih vladara, kraljeva Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira. Godine 1066. Čika osniva navedeni samostan uz pomoć rođaka, kralja Krešimira IV., a kasnije ga nasljeđuje njena kćer Vekenega. Dvije opatice na čelu reda bile su

⁹¹ Ostojić, *Benediktinci...*, str. 125-126.

⁹² Isto, str. 126-127.

⁹³ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 72.

⁹⁴ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 549-550.

⁹⁵ Na ist. mj.

nešto više od pola stoljeća (1065. – 1111.). Njihova djelatnost nije označila samo duhovni polet samostana već i društveni, politički i kulturni život Zadra. Čika je bila plemkinja iz obitelji Madijevaca koja je bila u krvnom srodstvu s hrvatskim kraljevima. Njen pradjed bio je kralj Mihajlo Krešimir XI., a prabaka kraljica Jelena što je i razlog zbog kojeg u izvorima Petar Krešimir IV. Čiku naziva sestrom.⁹⁶

Valjalo bi još spomenuti Kartular Samostana sv. Marije i Čikin časoslov. Prvi nastaje s godinom osnivanja samostana i sadrži popis značajnih događaja do 1236. godine. Ispisan je na pergameni, trima različitim pismima; beneventanom, koja prevladava, zatim karolinškom minuskulom i nešto goticom. Klasificira se kao najvrjedniji dokument vezan za samostane i Crkvu iako nekoliko stranica kartulara nedostaje.⁹⁷ Čikin časoslov, pretpostavlja se, nastao je prije dolaska u samostan oko 1060. godine. Prema tome to je najstariji sačuvan molitvenik na našem području. Bogato je ukrašen bojama i zlatnim ukrasima, a pisan je beneventanom. Vjerojatno je nastao prema narudžbi za osobne potrebe u skriptoriju samostana sv. Krševana. Tekstovi u oba prikazuju sliku Zadra u 11. stoljeću kao sjecište crkvenih utjecaja s Istoka i sa Zapada. U Časoslovu opatice nalaze se molitve, himne, popijevke, lirski tekstovi pjesničkog izraza i sl.⁹⁸

⁹⁶ Zrinka Nikolić, Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti, Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, str. 1-24: <https://hrcak.srce.hr/file/11223> (6. prosinca 2017.).

⁹⁷ Nada Klaić, Nekoliko riječi o kartularu samostana sv. Marije u Zadru, *Historijski Zbornik*, str. 501-515: http://www.historiografija.hr/hz/1966/HZ_19-20_26_KLAIC.pdf (6. prosinca 2017.).

⁹⁸ Marijan Grgić, Neprocjenjivo blago, *Vijenac*, Hrvatski državni arhiv Zagreb, Matica hrvatska: <http://www.matica.hr/vijenac/244/neprocjenjivo-bлаго-12166/> (6. prosinca 2017.).

BENEDIKTINCI U SLAVONIJI I SRIJEMU

Mađarski pisci utvrđuju da prvi benediktinski cenobij na području Panonije, sv. Martin u Pannonhalmi, potječe s kraja 10. odnosno početka 11. stoljeća te da se zatim benediktinci počinju širiti po cijeloj Ugarskoj. Benediktinski samostani u Panonskoj Hrvatskoj bili su formirani u dvije skupine. Prva, brojnija, nalazila se u Srijemu, a druga oko Požege i u srednjem dijelu Slavonije. Zajedničko im je to što su svi bili zadužbine kraljeva ili zemaljskih velikaša. Jedan od starijih podataka o samostanu u Panoniji je s početka 12. stoljeća. Naime, crkveni sabor iz 1114. godine održan u Ostrogonu svjedoči o učiteljima benediktincima te je na saboru donesena odluka da svi monasi u Ugarskom kraljevstvu moraju slijediti pravilo sv. Benedikta.⁹⁹ Još stariji podatak, od gore navedenog, odnosi se na benediktinski samostan sv. Demetrija u Srijemskoj Mitrovici. Samostan je datiran u sredinu 11. stoljeća što je vidljivo iz dokumenta koji je izdao palatin Radovan 1057. godine.¹⁰⁰ Naime, riječ je o ocu kralja Dmitra Zvonimira, koji je kao potomak prognane grane Trpimirovića preko Venecije dospio u Ugarsku na dvor sv. Stjepana te je ondje odrastao i s vremenom bio uključen u sustav vlasti Ugarskog kraljevstva. Radovan je sa suprugom Lucijom u više navrata obilato darivao benediktinski samostan u Srijemu pod uvjetom da ondje bude pokopan, a sinu je i dao ime po svecu zaštitniku tog samostana – Demetriju.¹⁰¹

Panonska Hrvatska kasno se upoznala sa sređenim crkvenim odnosima. Krajem 8. odnosno početkom 9. stoljeća franački misionari započinju svoje djelovanje, ali su ubrzo prekinuti zbog ustanaka Ljudevita Posavskog. Sređivanju crkvenih odnosa nije pogodovala niti okupacija Bugara, a niti dolazak Ugra. Tek nakon osnutka Zagrebačke biskupije¹⁰² (1094.) Panonska Hrvatska se našla u pogodnim i čvrstim političkim prilikama pa dolazi do sređivanja crkvenih položaja. Međutim, unatoč poteškoćama benediktinci su vjerojatno i prije spomenutog osnutka

⁹⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 9-14.

¹⁰⁰ Stanko Andrić, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, str., 115-116: file:///D:/Desktop/RZHP_41_5_ANDRIC_115_185.pdf

¹⁰¹ Mađarska historiografija ga zove imenom Radó: usp. Georgius Györffy (prir.), *Diplomata Hungariae antiquissima. Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, Vol. I, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992., str. 160-162.

¹⁰² Na području biskupije u ranokršćansko doba postojala je Sisačka biskupija, a biskupiju u Zagrebu osnovao je 1094. ugarski kralj Ladislav. Pripadala je Ostrogonskoj metropoliji sve do 1180. godine kada je pripojena Kaločkoj metropoliji. Godine 1852. papa Pio IX. Zagrebačku je biskupiju uzdigao na razinu nadbiskupije i metropolije i dodijelio joj biskupije sa sjedištima u Đakovu, Križevcima i Senju. Vidi: <http://www.hbk.hr/?type=biskupija&ID=1> (7. prosinca 2017.).

biskupije podizali samostane. Na sjeveru se samostani počinju graditi kasnije nego na jugu, međutim ostali su nam gotovo nepoznati zbog nedostataka izvora. Početkom 13. redovništvo opada, a početkom 14. stoljeća samostani su dobrim dijelom opustjeli. Godine 1336. papa Benedikt XII. proglašava bulu kojom su monaške provincije ušle u sastav Ugarske. U toj novoj organizaciji samostani su procvatili i takvo je stanje trajalo do 15. stoljeća kada je disciplina opet popustila. Tijekom osmanskih haranja benediktinci su gotovo izbrisani, a na njihove posjede došli su uglavnom pravoslavci. Ostojićeva studija prva je do tada koja je na jednom mjestu navela i opisala sve benediktinske komplekse na području Panonske Hrvatske.¹⁰³

Sljedeća tablica prikazuje broj poznatih i vjerojatnih samostana, a preuzeta je iz Ostojićeve studije. Prikazala sam broj muških i ženskih samostana od 9. do 15. stoljeća. Brojevi izvan zagrada prikazuju mjesta gdje se sa sigurnošću može govoriti o benediktincima tj. benediktinkama. Brojevi označen znakom + su mjesta u kojima su živjele redovnice i redovnici ali ne možemo sigurno reći da su pripadali benediktinskom redu.¹⁰⁴

Stoljeće	Broj samostana	
	M/Ž	
IX.	-	-
X.	-	-
XI.	1	-
XII.	2 (+2)	-
XIII.	5	-
XIV.	4 (+1)	-
XV.	3	-

Tablica 1. Broj samostana u Panonskoj Hrvatskoj

Srijemski su samostani djelovali od 12. do 14. stoljeća nakon čega benediktinci ondje više ne obitavaju. Šest samostana možemo navesti sa sigurnošću kao benediktinske: sv. Demetrije blizu Mitrovice, sv. Križ u Mandelosu, sv. Grgur blizu Grgurevaca, sv. Juraj u Dubovu, sv. Stjepan u Banoštoru i sv. Duh kod Nuštra. U sljedeća četiri mjesta, uslijed nedostatka izvora, pretpostavljamo da su bili

¹⁰³ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 10-14.

¹⁰⁴ Isto, Sv. I., str. 63 i 65.

benediktinski: sv. Demetrije kod Save, sv. Helena u Podborju, sv. Katarina u Šaregradu, sv. Marija de Koppan, sv. Martin u Vaški, sv. Trojstvo u Petrovaradinu.¹⁰⁵

Slavonske benediktinske opatije su: Sv. Mihael u Rudini, Sv. Margarita u Bijeloj i Sv. Helena u Podborju. Panonska Hrvatska, kao što sam već napomenula, siromašna je po pitanju samostanski zajednica. Može se spomenuti moguća ženska opatija sv. Marije u Ivaniću kao jedina u Panonskoj Hrvatskoj u kojoj su boravile benediktinke.¹⁰⁶

SAMOSTAN SVETOG MIHAELA U RUDINI

Zemljovid iz 15. stoljeća ovaj samostan smješta dvadesetak kilometara od Požege. Ime Rudina samostan je dobio po istoimenom potoku. U nekim navodima ovaj samostan postojao je početkom 13. stoljeća dok je prema drugima nastao sredinom istog stoljeća te da su ga utemeljili plemići Desislavići. Godine 1279. zasigurno se govori o sv. Mihovilu u izvorima koji opisuju da je opat Juraj iznajmio neku zemlju. Isto tako, na popisu desetina (1332. – 1338.) što ih je odredio crkveni sabor u Beču, vidljivo je plaćanje opata Petra. Iz raznih izvora saznajemo da je samostan posjedovao mnoga imanja, a većinu je dobio od Desislavića. Samostan je funkcionirao sve do dolaska Osmanlija, a u 19. stoljeću njegove ruševine služile seljacima kako kamenolom. Spomen na monahe sačuvan je možda u imenu nekadašnjeg naselja Benekonac¹⁰⁷ a spomen na opatiju u nazivu sela Opatovac. Na lokalitetu su pronađeni ostaci dviju crkvi, bunar, groblje i samostan. Iz ruševnih ostataka zaključuje se da je najbitniji dio kompleksa nastao u doba romanike što potvrđuju ukrasi na sarkofazima, rezni dekori te tip slova na nadgrobnim spomenicima.¹⁰⁸

SAMOSTAN SVETE MARGARITE U BIJELOJ

Ova opatija spominje se u nekoliko pisanih izvora od 13. do 15. stoljeća. Jedan od njih donosi podatak da se opatija nalazila u Grabrovu (Srijem), a filijalu je

¹⁰⁵ Isto, Sv. III., str. 30.

¹⁰⁶ Isto, str. 48.

¹⁰⁷ Isto, str. 48-52.

¹⁰⁸ Sekulić-Gvozdanović, *Utvrđeni samostani...*, str. 39-40 i 42-44.

imala u Bijeloj također posvećenu sv. Margariti. Polovicom 14. stoljeća opatija polako ide silaznom putanjom tj. zapada u višestoljetnu krizu zbog loših i nezakonitih poglavara te ostaje poznata po filijali u Bijeloj. Neki istraživači mišljenja su da su opatije u Grabrovi i Bijeloj bile jedna te ista opatija zbog istog imena koje su nosile. Prema Klaiću župan Grab osnovao je samostan na dobivenom posjedu u Slavoniji gdje je kasnije poznat samostan Bijela kod Daruvara. U ispravama iz 14. stoljeća javlja se izričaj *Bela sive Grab*, pa stoga Klaić tumači da je Grab bilo drugo, starije ime samostana Bijela.¹⁰⁹

Najstariju ispravu izdao je kaločki nadbiskup Ugrin (Ugolin) 1234. godine, koji izriče presudu oko tužbe koju je podignuo „opat Graba“. Ivanka Abrahamov optužen je za nasilno preotimanje zemlje koja se nalazila preko Drave. No, on je odgovorio da je tu zemlju kupio od Jakova i Petke koji su patroni „gore spomenute crkve“, odnosno samostana Grab. Dokument opisuje međe samostana i desetak lokaliteta koje posjeduje, brda, izvore, zemljišta. Dana 5. srpnja 1250. kralj Bela IV. izdaje listinu u kojoj potvrđuje posjede Ivanka. Poslije ove isprave drugih vijesti nemamo sve do 4. listopada 1319. kada je papa Ivan XXII. u Avignonu ovlastio trojicu crkvenih dostojanstvenika za neki posao, od kojih je jedan opat samostana Grab. Godine 1332. papa Ivan XXII. šalje pismo zagrebačkom biskupu i erdeljskom biskupu u kojem ih izvješćuje o molbi biskupa Beograda, Pavla. On se naime žali da su mu prihodi od biskupije premali za troškove pa moli papu da mu ustupi dva samostana. Prvi koji je biskup zaželio jest „Bijela, koja je izravno podvrgnuta samostanu Grab, reda sv. Benedikta“ (*Bela monasterio Grab ordinis sancti Benedicti immediate subiectum*). Daljnje vijesti dolaze s novim papom Benediktom XII. On 1337. godine piše o neredima koji su izbili u redovničkom životu u Ugarskoj te između ostalog ističe nekog Stjepana koji se prozvao benediktincem i samovoljno zauzeo posjede nekih opatija među kojima i Garab u Kaločkoj nadbiskupiji (*Garap et Mongerod monasteria eiusdem ordinis sancti Benedicti*).¹¹⁰

Godine 1462. opat Demetrije za sebe traži od kralja Matije Korvina zagrebačku župu na što mu ovaj odgovara neka bude sretan s opatijom *de Zeek et*

¹⁰⁹ Stanko Andrić, Benediktinska opatija svete Margarete u Grabrovi i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli, *Scrinia Slavonica*, str. 62-98: https://www.researchgate.net/profile/Stanko_Andric/publication/27193214_Benediktinska_opatija_s_vete_Margarete_u_Grabovu_i_njezin_odnos_prema_benediktinskom_samostanu_u_Bijeli/links/02e7e5231e3e796f2c000000/Benediktinska-opatija-svete-Margarete-u-Grabovu-i-njezin-odnos-prema-benediktinskom-samostanu-u-Bijeli.pdf (7. prosinca 2017.).

¹¹⁰ Na ist. mj.

de Bela. Iz bule pape Siksta IV., 1478. godine također se saznaje za benediktinsku zadužbinu sv. Margarite *de Bela*. Opatiju je kralj Ladislav II. početkom 16. stoljeća, umjesto novca koji je dugovao, založio jajačkom banu Nikoli Sekelju. Sredinom istog stoljeća opatija s posjedima pala je u osmanske ruke, a uništena je na početku 18. stoljeća.¹¹¹

¹¹¹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 53-56.

BENEDIKTINCI U ISTRI

Krajem 3. stoljeća u kasno antičkoj rimskoj Istri javlja se kršćanstvo, a već početkom sljedećeg stoljeća grade se prve crkve. Najstarija biskupska središta su Poreč i Pula. U Istri se benediktinci pojavljuju već u 6. stoljeću u Pulu, a zatim i u drugim hrvatskim zemljama. Gotovo svi samostani na ovom području nastaju u razdoblju 11. i 12. stoljeća, šire se do 13. stoljeća kada red postupno nestaje. Pietro Kandler je proučavajući srednjovjekovne dokumente Istarskog poluotoka zabilježio postojanje 32 istarska benediktinska samostana dok je Carlo de Franceschi 1879. u svojim studijama spomenuo 22 opatije, ali napominje da ih je bilo više te da su neke prešle u ruke drugih redova.¹¹²

O monaškim ustanovama u Dalmaciji imamo najviše podataka, najmanje o Panonskoj Hrvatskoj, a zlatnu sredinu zauzima Istra. Benediktinci u ovaj kraj dolaze nakon prestanka bizantske vladavine, a prvi spomen na njih imamo iz 8. stoljeća u Izvodu iz montekazinske kronike. Ondje je zabilježeno da je car Justinijan darovao sv. Benediktu u Istri Pulu i Trst. Što se tiče ženskih samostana potvrdu o njima imamo iz polovice 10. stoljeća premda ih je u kasnijim stoljećima srednjovjekovlja bilo vrlo malo, samo u Puli i Poreču. Za rane samostane pretpostavlja se da su u njima redovničke zajednice već tada živjele po pravilu sv. Benedikta. Najstariji siguran podatak o benediktinskom samostanu datira u 990. godinu i tiče se sv. Mihovila nad Pulom. S prijelaza iz prvog u drugo tisućljeće u Istri boravi sv. Romuald, benediktinski reformator. Tri godine je proveo u Porečkoj biskupiji te je za to vrijeme navodno osnovao nekoliko samostana. To su; sv. Mihovil nad Limom, sv. Petronila u Dvigradu, sv. Ivan na Pučini kraj Rovinja i sv. Nikola kraj Ankarana u Sloveniji.¹¹³ Većina benediktinskih zajednica u Istri nastaje od 11. stoljeća, a posebno zadnjih desetljeća 12. stoljeća. Nakon navedenog razdoblja benediktinci polako nestaju sa scene i neki njihovi samostani postali su dom franjevcima (sv. Andrija blizu Rovinja, sv. Mihovil kod Bala), pavlinima (sv. Petar u šumi, sv. Elizabeta blizu Motovuna i dr.), templarima i ivanovcima.¹¹⁴

¹¹² Sekulić-Gvozdanović, *Utvrdjeni samostani...*, str. 79-80.

¹¹³ Istrapedia, *Kamaldolci*: <http://www.istrapedia.hr/hrv/3247/kamaldolci/istra-a-z/> (7. prosinca 2017.).

¹¹⁴ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 69-74.

U sljedećoj tablici prikazan je broj samostana po stoljećima. Napominjem da su podatci preuzeti iz Ostojića koji je u pregled Istre uključio i koparsko područje pa je brojveno stanje nešto drugačije.¹¹⁵

Stoljeće	Broj samostana	
	Muški	Ženski
IX.	1 (+1)	-
X.	3 (+1)	1 (+1)
XI.	7	(+1)
XII.	17	1 (+1)
XIII.	15	1 (+1)
XIV.	10 (+2)	1 (+1)
XV.	7	1 (+1)

Tablica 2. Broj samostana u Istri i Kopru

Najveći broj samostana koji su slijedili pravilo sv. Benedikta u Istri bilo je u 12. stoljeću. Većina se nalazila na zapadnom dijelu poluotoka dok na istočnom dijelu nema gotovo niti jedan samostan. Teritorij stare Porečke biskupije¹¹⁶ brojao je toliko benediktinskih samostana koliko i ostatak Istre.¹¹⁷ Neki od samostana u Istri su sljedeći: sv. Andrija pred Pulom, sv. Andrija kod Rovinja, sv. Barbara blizu Vižinade, sv. Jakov u Opatiji, sv. Marija u Puli, sv. Mihovil kod Bala, sv. Mihovil nad Pulom, sv. Petar u šumi, sv. Anastazije ili sv. Nikola kod Poreča, sv. Elizabeta kod Motovuna, sv. Marija u Opatiji i dr. Cele i hospiciji: Sv. Ivan u Medulinu, Sv. Kasijan u Poreču. Ženske opatije: sv. Katarina u Puli, sv. Stjepan kod Poreča, sv. Teodor u Puli.¹¹⁸

SAMOSTAN SVETOG PETRA U ŠUMI

Prvi spomen imamo iz 1174. godine, a drugi dvije godine potom. Prvi pisani izvor govori o parnici između porečkog biskupa i opata samostana sv. Petra u šumi. U presudi čitamo da samostan postoji već četrdeset godina pa zaključujemo da je osnovan prije 1134. godine. Općenito se smatra da je istarski grof Engelbert

¹¹⁵ Koparsko područje nisam obradila unutar ove teme, jer se ne uklapa u naslov diplomskog rada. Više informacija o navedenom području možete pročitati u: Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 82-93.

¹¹⁶ Današnja biskupija je veća jer obuhvaća i teritorij Pulske, što prije nije bio slučaj.

¹¹⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. III., str. 69-74.

¹¹⁸ Isto, str. 78-79, 96, 103-104 i 187-189. Vrlo detaljan popis s kratkim opisima povijesti tih samostana donio je: Batelja, *Baština svetog Augustina...*, str. 75-86.

podignuo samostan kako bi služio kao ukopno mjesto njemu i njegovoj obitelji, međutim grobova ondje nema. Monasi su posjedovali velika imanja i na njima manje crkve. Imanja su ili darovnicama dobijali od velikaša i vladarskih obitelji, ili su ih sami kupovali. Tako je 1222. godine grof Meinhard II. Gorički opatu i monasima darovao veliki posjed za spas duše grofa Engelberta III.¹¹⁹

Opatija i samostan sv. Petra u šumi proživljavala je tešku krizu tijekom prve polovice 15. stoljeća, a kao konačan uzrok nestanka benediktinaca u tom samostanu navodi se epidemija kuge. Opatiju je potom car Fridrik III. 1459. godine, uz pristanak pape Pija II., predao u ruke pavlinima samostana sv. Marije na Čepićkom jezeru.¹²⁰

SAMOSTAN SVETOG MIHOVILA NAD PULOM

Srednjovjekovni kompleks nalazio se izvan gradskih zidina i posjedovao je dvije crkve: sv. Klementa Mučenika i sv. Mihaela Arkandela. Danas se položaj samostana sv. Mihovila nalazi u gradu pa je zbog toga novovjekovnim i suvremenim gradnjama nestao gotovo svaki trag tog samostana. Godina 990. najstarija je datacija samostana gdje se u nekom pismu upućenom gradu Puli spominje; *in domino sancti Michaelis, ubi est monasterium*. Samostan je imao u vlasništvu bogate posjede: nekoliko imanja i kuća u Puli, Nezakcij, luku Budavu, bolnicu sv. Antuna. Godine 1030. na poklon dobiva samostan sv. Kasijana, a 1118. crkvu sv. Petra, oba posjeda nalazila su se u Poreču. Širenje samostanskih posjeda je djelomice bilo rezultatom utjecaja njegovih moćnih zaštitnika (advokata) iz obitelji Weimar-Orlamünde, koji su u 11. stoljeću bili istarskim markgrofovima.¹²¹ Tijekom 14. stoljeća samostan polako propada, a jedan od glavnih razloga je rat s Genovom i pustošenje samostana 1379. godine. Do druge polovice 15. stoljeća benediktinci ga potpuno napuštaju. Zanimljivost vezana za samostan koja se prenosi narodnom predajom kaže da je neko vrijeme ondje boravio Dante Alighieri.¹²²

¹¹⁹ Sekulić-Gvozdanović, *Utvrđeni samostani...*, str. 106-107.

¹²⁰ Ostojić, sv. III, str. 132-133; Camillo De Franceschi, *Storia documentata della Contea di Pisino*, a cura del figlio Carlo, Venecija: Società istriana di archeologia e storia patria, 1964., str. 366.

¹²¹ Usp. Lujo Margetić, *Rijeka Vinodol Istra*, Biblioteka Dometi, sv. 17, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990., str. 131-132; Marija Mogorović-Crljenko, Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, br. 10, 2003., str. 83-89.

¹²² Sekulić-Gvozdanović, *Utvrđeni samostani...*, str. 86-87; Batelja, *Baština svetog Augustina...*, str. 81.

BENEDIKTINCI U DALMACIJI

Benediktinci u Dalmaciji djeluju od 9. do 19., a benediktinke od 11. stoljeća sve do danas. Pod dalmatinskim područjem koje ću obraditi smatram kopno uz istočnu obalu Jadrana od grada Rijeke do rta Oštro na jugu te sve otoke koji pripadaju tom kopnu. Na ovom području najveća je zabilježenost benediktinskog djelovanja. Prve redovničke zadruge ovdje osnivaju franački monasi krajem 9. odnosno početkom 10. stoljeća. Treba također napomenuti da pojam benediktinskog reda tada nije bio poznat u takvom smislu riječi već se znalo samo za monahe. Ipak monaštvo je u Dalmaciji vjerojatno postojalo i prije navedenog razdoblja i ono se smatra predbenediktinskim. Nakon prestanka franačke vlasti počinju se organizirati stalne benediktinske zadužbine. U organizaciji su sudjelovali prvenstveno monasi iz Monte Cassina, domaći ljudi te mnogi drugi monasi iz različitih samostana diljem Europe. Prva sigurna pojava samostana vezana je za redovnice u vrijeme kralja Petra Krešimira IV. o čemu nam govore i već prije spomenuti izvori. U srednjem vijeku osobito se u Dalmaciji ističu četiri opatije za koje sa sigurnošću možemo reći da su živjele prema pravilu sv. Benedikta; sv. Petar u Osoru, sv. Krševan u Zadru, sv. Stjepan kod Splita i sv. Marija na Lokrumu. Benediktinci u Hrvatskoj prihvatili su slavenski jezik u liturgiji te pismo glagoljicu u čiji su dodir došli preko sv. Ćirila i Metoda. Slavensko bogoslužje vjerojatno je preuzeto još za Metodova života. Ubrzo počinju nicati glagoljaški samostani po selima, ali i u gradovima o čemu svjedoče slavenski misali u inventarima nekoliko gradskih opatija u Dalmaciji.¹²³

Ženski samostani redom su bili siromašniji od muških. Neki opati imali su i svjetovne ovlasti, a samostani su imali i posjede u svom vlasništvu. Velikodušnost u darivanju vladari su pokazivali i muškom i ženskom redu. Gradovi su također potpomagali red davanjem desetine, često u naturi, iako dalmatinski samostani nisu isticali takvo davanje kao obavezno. Ostojić navodi velik broj samostana u Dalmaciji tijekom srednjeg vijeka. U svojoj studiji on je promatrao područje sve do rijeke Bojane (granica Crne Gore i Albanije) pa u njegov zbroj spada nekolicina samostana koji nisu na području Hrvatske. Broj samostana prikazala sam u sljedećoj tablici napravljenoj prema Ostojiću.¹²⁴

¹²³ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 9-14 i 34.

¹²⁴ Isto, Sv. II., str. 19-25; isto, Sv. I., str. 65.

Stoljeće	Broj samostana	
	M	Ž
IX.	2	-
X.	4	-
XI.	24 (+7)	6 (+2)
XII.	25 (+13)	12
XIII.	41 (+9)	19 (+3)
XIV.	46 (+8)	17 (+3)
XV.	30 (+6)	17 (+1)

Tablica 3. Broj samostana u Dalmaciji

Neki samostani mijenjali su ime. Redovnici su se pak selili u druge samostane ili su osnivali nove na drugom mjestu i nastavili djelovanje. Primjerice samostan sv. Ivana u Biogradu na Moru nastavio je život kao novi samostan pod imenom Sv. Kuzme i Damjana u Tkonu, a sv. Silvestar na Biševu kao Sv. Nikola na Komiži. Opatije su se, prema benediktinskog tradiciji, nalazile izvan grada ali u njegovoj neposrednoj blizini. Ipak nije slučaj da ih je bilo i unutar naših dalmatinskih gradova (Nin, Krk, Trogir, Zadar i dr.). Samostana na dalmatinskom području bilo je mnogo¹²⁵ stoga ih neću nabrajati sve, ali ipak smatram da bi ih trebalo navesti nekoliko.¹²⁶

Opatije: sv. Evanđelist u Biogradu na Moru, sv. Ivan Krstitelj u Trogiru, sv. Krševan u Zadru, sv. Marija na Lokrumu, sv. Petar u Osoru, samostan u Rižinicama, sv. Ambrozije u Ninu, sv. Grgur u Vrani, sv. Križ kod Senja, sv. Lovre kod grada Krka, sv. Marija u Gornjem Selu na Šolti, sv. Marija u Hvaru, sv. Marija de Insula kraj Šibenika, sv. Marija na Košljunu, sv. Marija na otoku Mrkanu kraj Cavtata, sv. Mihovil u gradu Krku, sv. Petar u Pagu, sv. Petar u Selu, sv. Silvestar na Biševu, sv. Spas Barski i dr. Manji samostani, cele i hospiciji: sv. Andrija kod Dubrovnika, sv. Ivan Krstitelj u Krku, sv. Josip u Velom Lošinjju, sv. Petar kod Cavtata, sv. Križ u Rabu, sv. Marija na Poljudu kod Splita, sv. Mihovil u Babinu Polju na Mljetu i dr. Vjerojatni samostani: Orihovica kraj Trogira, sv. Arkandjel kod Trogira, sv. Dujam kod Senja, sv. Nikola na Lošinjju, sv. Petar kraj Benkovca, sv. Petar u Boki Kotorskoj, Crkvina kod Knina, Gospe od milosti na Otoku, Grohote na Šolti, otok Lastovo, sv. Juraj kod Visa, sv. Maksim kraj Korčule, sv. Maksim kraj Solina, sv. Martin na Cresu, sv.

¹²⁵ Popis svih samostana moguće je pogledati u: Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 545-550.

¹²⁶ Isto, str. 32-35.

Martin u Vinodolu, sv. Maur na Pagu i dr. Ženske opatije: sv. Andrija u Dubrovniku, sv. Andrija u Rabu, sv. Bartul u Dubrovniku, sv. Benedikt u Kotoru, sv. Benedikt u Osoru, sv. Duje u Trogiru, sv. Ivan Evanđelist u Rabu, sv. Katarina u Šibeniku, sv. Lucija u Šibeniku, sv. Margarita u Pagu, sv. Toma u Biogradu na moru, sv. Toma u Dubrovniku i dr. Hospiciji, cele: sv. Kuzma i Damjan u Kaštel Gomilici, sv. Petar u Bubljanima kod Biograda na moru, sv. Stjepan u Trogiru. Vjerojatni samostani: sv. Marija u Ninu, sv. Platon u Zadru, sv. Andrija u Trogiru, sv. Antun Opat u Rabu, sv. Marija kod Nina, sv. Marija u Solinu, sv. Nikola u Dubrovniku, sv. Petar u Dubrovniku i dr.¹²⁷ Ipak od svih navedenih ističu se četiri opatije za koje sa sigurnošću možemo reći da su živjele prema pravilu sv. Benedikta. Ponešto o njima u nastavku.

SAMOSTAN SVETOG PETRA NA OSORU

Benediktinski samostan i crkva sv. Petra jedna su od najstarijih primjera ranoromaničke arhitekture u Hrvatskoj. Osorski samostan bio je važno središte širenja reformnih ideja 11. stoljeća o čemu svjedoči arhitektura crkve te sačuvani ulomci skulpture kojom je bilo ukrašeno njezino pročelje. Ondje je djelovao opat Gaudencije, utemeljitelj samostana i cenobija po uzoru na zapadno latinsko monaštvo. Prema legendi sv. Gaudencije prokleo je sve zmije otrovnice na otocima Cresu i Lošinju te ih od tada ondje nema.¹²⁸ Biskup Gaudencije na Osoru je podignuo i ženski samostan sv. Marije od Milosti. Za poznavanje povijesti samostana važni su Kamaldoljanski anali prema kojima je samostan slovio kao rasadište svetih ljudi i biskupa od kojih su važniji splitski nadbiskup Lovro Dalmatinac, trogirski biskup sv. Ivan, gotovo svi osorski biskupi i neki dalmatinski. Ovdje još treba spomenuti i Osorski evanđelistar o kojem ću nešto više reći kasnije.¹²⁹

¹²⁷ Isto, Sv. II., str. 545-550.

¹²⁸ Marina Miladinov – Zrinka Nikolić, *The Deeds of Blessed Gaudentius, Bishop of Osor*, u: Gábor Klaniczay (ur.), *Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (saec. X-XI) / Saints of the Christianization Age of Central Europe (Tenth-Eleventh Centuries)*, Budapest – New York: CEU Press, 2013., str. 339-361; Jasen Mesić (ur.), *Osor – benediktinska crkva i samostan sv. Petra, Hrvatski arheološki godišnjak*, str. 301-304: https://www.academia.edu/12422051/2006_Osor-benediktinska_crkva_i_samostan_sv.Petra (7. prosinca 2017.).

¹²⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 149-152.

SAMOSTAN SVETOG KRŠEVANA U ZADRU

Prema legendi, relikvije sv. Krševana bile su donesene u Zadar još sredinom 7. stoljeća. Prior Andrija i patricij Fuskul sagradili su crkvu samo za sveto tijelo, crkvu sv. Krševana. Potvrdu o postojanju svetog tijela vidimo u darovnici kralja Krešimira. Ondje se spominje tijelo sveca koje se nalazi unutar crkve, a sam poklon namijenjen je prvenstveno mučeniku sv. Krševanu zatim i predstavniku zadarskih monaha, opatu Petru.¹³⁰ Sam samostan postojao je i prije spomenutog događaja i u njemu su živjeli egipatski monasi, ali je tada nosio ime sv. Antuna Opata. Iz 10. stoljeća imamo vijesti kako je samostan uz crkvu sv. Krševana propao zbog nemara, a već krajem istog stoljeća gradi se novi uređen po *Pravilu*. Samostan su bogato darivali plemići pa se tako u posjedu samostana spominju lovište za ribu, pašnjaci, šume, nekoliko crkvi i posjeda u okolici Zadra. Valja istaknuti darivanje pape Inocenta III. koji je 1204. godine uzeo samostan pod zaštitu i darovao mu devet crkvi s posjedima. S vremenom su benediktinci imali toliko posjeda u vlasništvu da su ih počeli davati u zakup. Monasi sv. Krševana organizirali su jedan od najproduktivnijih skriptorija u našim krajevima. U njemu su prepisivali kodekse i knjige za svoje potrebe, ali i za druge naručitelje. Benediktinci su ovdje boravili više od osam stoljeća sve do 1748. godine kada je veći dio kompleksa predan sjemeništu u Zadru.¹³¹

Ostavština sv. Krševana od velikog je značaja za proučavanje hrvatske i dalmatinske povijesti. Gotovo svi spisi čuvaju se danas u Zadarskom državnom arhivu. Samostan se razvio u središte kulturne i vjerske moći na ponos svoje redovničke zajednice ali i grada Zadra.¹³²

SAMOSTAN SVETOG STJEPANA KOD SPLITA

Benediktinski samostan koji se u prošlosti nalazio izvan grada Splita, na poluotoku Sustipan izgrađen je nad ostacima rimske ranokršćanske bazilike, a poznat je još pod imenom Sveti Stjepan pod borovima.¹³³ Točno vrijeme njegova osnivanja nije nam poznato. Neki povjesničari vjeruju da je postojao već u 9.

¹³⁰ Miroslav Granić – Stijepo Obad – Ivo Petricioli (ur.), *1000 godina samostana svetog Krševana u Zadru*, Zadar: Narodni list, 1990., str. 39.

¹³¹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 39-54.

¹³² Granić – Obad – Petricioli (ur.), *1000 godina...*, str. 60-61.

¹³³ Stanko Piplović, Promišljanja o bazilici sv. Stjepana pod borovima u Splitu, *Croatica Christiana periodica*, str. 11-18: hrcak.srce.hr/file/115372 (7. prosinca 2017.).

stoljeću.¹³⁴ Godine 1060. sv. Stjepan dobiva crkvu sv. Marije na Poljudu, a 1219. crkvu sv. Nikole na brdu Marjan.¹³⁵ Među darovatelje ubrajaju se još kralj Petar Krešimir IV. koji je darovao zemlju uz rijeku Jadro s pravom gradnje mlinova u Solinu i kralj Stjepan II. Posljednji je ondje proveo najveći dio života prije nego je ustoličen za kralja da bi se unj vrlo brzo vratio nakon (navodne) abdikacije i zadnje godine svoga života proveo u molitvi s redovnicima.¹³⁶ Posljednji opat zvao se Deodat Stojanov od 1422. do 1442. godine.¹³⁷ Benediktinci su napustili samostan sredinom 15. stoljeća, pa je otada počinjao propadati. Ruševine su uklonjene oko 1700. godine, a na mjestu bazilike sagrađena je 1814. godine mala jednobrodna crkva.¹³⁸

SAMOSTAN SVETE MARIJE NA LOKRUMU

Najstariji je sačuvan samostan na dubrovačkom području. Prvi zapisi o Lokrumu si iz 1023. godine kada su se dubrovački građani nakon požara u gradu zavjetovali sv. Benediktu da će izgraditi crkvu.¹³⁹ Navodno su na Lokrumu oko 10 stoljeća živjele redovnice po pravilu sv. Bazilija. Grad Dubrovnik poticao je osnivanje samostana tako što mu je dao prvi patrimonij. U starim dokumentima ovaj se samotan ponekad spominje pod imenom sv. Benedikta, a poneka s imenom sv. Marije. Kao što je bila riječ s ostalim samostanima, tako je i ovaj u svom vlasništvu imao više crkava. Zanimljivo je da se u sačuvanom arhivskom gradivu tog samostana nalaze neki od najstarijih pečata opata benediktinskog reda u Dalmaciji. Takvi su, primjerice, pečati opata Nikole (1368.) i opata Aleksija (1369.). Tijekom 14. i 15. stoljeća Dubrovačka Republika uplitala se u život samostanaca između ostalog nametanjem opata.¹⁴⁰ Samostanski sklop bio je oštećen za velikoga potresa 1667. godine pa benediktinci postupno napuštaju cijel otok. Godine 1798. dubrovački

¹³⁴ Barada smatra da u 9. stoljeću redovnički život buja na Sustjepanu dok Grga Novak vjeruje da je samostan postojao u 10. stoljeću: Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 319-320.

¹³⁵ Isto, str. 319-322.

¹³⁶ Piplović, Promišljanja o bazilici sv. Stjepana...: hrcak.srce.hr/file/115372 (7. prosinca 2017.); Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100...*, str. 248-249.

¹³⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, str.

¹³⁸ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 322.

¹³⁹ Piplović, Promišljanja o bazilici sv. Stjepana...: hrcak.srce.hr/file/115372 (7. prosinca 2017.).

¹⁴⁰ Lokrum, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999. str. 628.

¹⁴⁰ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 420-424.

Senat odlučio je da se Lokrum proda, a iste godine papa Pio VI. dopustio je njegovo ukinuće.¹⁴¹

¹⁴¹ Lokrum, *Hrvatska enciklopedija...*, str. 628.

ARHITEKTURA I UMJETNOST

Područje benediktinskog djelovanja je u prvom redu arhitektura koja je u srednjem vijeku bila glavna grana umjetnosti. Zasluge se benediktincima pripisuju za razvoj romaničke, a cistercitima za gotičku umjetnost u Hrvatskoj.

Monasi su prije svega bili graditelji svojih opatija, crkava, zvonika i dr. Mnogi samostani vrhunska su arhitektonska ostvarenja s mnogo umjetničkih detalja, skulptura i bogato oslikanih zidova. Vješti su bili i u izradi kodeksa i knjiga te sakralnog obrta.¹⁴²

BENEDIKTINSKE GRAĐEVINE

Benediktinci su uvelike utjecali na kulturnu povijest srednjovjekovne Hrvatske te bi stoga ovaj rad bio nepotpun bez kulturnog pregleda. Započet ću s graditeljstvom. Samostani su se gradili na otocima, selima, unutar ili izvan gradskih zidina, a ženski su u pravilu bili u gradovima. Svaka redovnička obitelj imala je najmanje dvije zgrade, crkvu i kuću za stanovanje. Crkve se u počecima nisu gradile, a kada je njihova gradnja osvanula one nisu služile primarno za okupljanje vjernika već za potrebe monaha. Kod malih zajednica kuća im je bila prislonjena na crkvu ili se nalazila u njenoj neposrednoj blizini. Najviše takvih primjera imamo u Istri i Dalmaciji. Srednje, po veličini zajednice, preuzele su organizaciju gradnje samostana iz Sirije. Kompleks je bio formiran u četverokut. Tri strane su činile zgrade samostana dok je na četvrtoj, sjevernoj, bila crkva. Dvorište se rasprostiralo po sredini kompleksa, okruženo zgradama, a u njegovom središtu nalazila se cisterna za kišnicu. Ovakva vrsta gradnje raširila se po svim našim krajevima. Samostani najvećih zajednica imali su isti oblik gradnje s time da su još dograđivani stanovi za goste, za opata, škole, sirotišta, kapele, radionice itd., a cijeli kompleks nalazio se unutar utvrđenog zida. Takvi se samostani grade od 11. stoljeća, a podizali su ih vladari i velikaši uglavnom na ruralnim područjima. Crkve su bile velike i prostrane, a posjedi bogati. Razdoblje romanike (1000. – 1250.) razvija se paralelno s većim utjecajem benediktinaca stoga se oni smatraju osnivačima i širiteljima romaničkog crkvenog graditeljstva. Zgrade su monasi uvelike sami projektirali i gradili vlastitim rukama. Nakon tog razdoblja sve češće upošljavaju

¹⁴² Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 50.

arhitekta izvan samostana, ali nikada se u potpunosti nisu odrekli vlastitog rada nadogradnjama ili pregradnjama svojih samostana.¹⁴³ Većina benediktinskih crkava danas više ne postoje, osobito na mjestima koja su zauzeli Osmanlije. Sačuvan su im tek temelji ili poneki zid. Crkve koje su se sačuvale nalaze se uglavnom po Dalmaciji i Istri. Primjerice, trobrodna bazilika sv. Petra u Rabu iz 11. stoljeća funkcionalna je i danas. Primjer romaničkog crkvenoga graditeljstva u Hrvatskoj predstavljaju i sljedeće građevine: zvonik i kapitularna dvorana sv. Marije u Zadru koje je podignuo kralj Koloman, trobrodna i troapsidalna katedrala u Trogiru, stolna crkva u Dubrovniku, jednobrodna crkva sv. Marije na Mljetu, itd.¹⁴⁴ Od crkava ženskih samostana treba istaknuti: sv. Marija u Zadru, sv. Margarita u Pagu, sv. Andrija u Rabu.¹⁴⁵ Samostan sv. Marije u Zadru može se pohvaliti i jednim od najstarijih sačuvanih zvonika. Izvorno datira u početak 12. stoljeća, a obnovljen je u 15. stoljeću. U dalmatinskim su se gradovima zvonici gradili kao tornjevi pored crkava, a s dolaskom Hrvata pod franački utjecaj se zvonici nadograđuju kao sastavni dio pročelja crkava. Primjeri zvonika vidljivi su na sljedećim crkvama: zvonik sv. Andrije na Rabu, sv. Ivana Evanđelista u Rabu, sv. Lucije u Bašćanskoj Drazu na Krku, sv. Benedikta u Splitu, sv. Nikole u Zadru i dr.¹⁴⁶

Nezaštićeni samostani mogli su se graditi jedino u mirno vrijeme, a takvih perioda je povijesti bilo malo. Kako bi se osigurali od nasilja, (razbojnika, gusara, neprijateljskih vojnika) benediktinci su gradili utvrde, a ukoliko bi neki samostan bio izgrađen bez njih, one bi se naknadno podigle. Zid oko crkve i samostana predvidio je i sv. Benedikt u svom Pravilu međutim nerijetko se znalo dogoditi da samostani budu zapaljeni čemu zidovi nisu bili od pomoći. Od 9. stoljeća uz zid su kopani jarci i podizani nasipi, a od 10. stoljeća podizane obrambene zidine te kule na zidinama. Kulom su bili utvrđeni: sv. Petar na Cresu, sv. Mihovil na Susku, sv. Ivan na Braču, sv. Marija na Lokrumu i dr. Po dvije utvrđene kule su pak imale opatije sv. Marije na Mljetu i sv. Nikola na Visu. U kontinentalnoj Hrvatskoj romanički samostanski obrambeni sustavi sačuvani su samo u Sv. Mariji u Topuskom.¹⁴⁷

Velika većina nabrojanih građevina nalazi se u Dalmaciji, nešto u Istri. Najbolje su sačuvane crkve i zvonici, a najslabije su sačuvani ostali dijelovi

¹⁴³ Isto, str. 171-177.

¹⁴⁴ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru ...*, str. 244 i 356.

¹⁴⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 200.

¹⁴⁶ Isto, str. 202-215.

¹⁴⁷ Isto, str. 228-248.

samostanskih cjelina. Razlog tome je što su se samostani često napuštali, a zatim i zapušćali. Crkve i zvonici bili su u upotrebi i nakon nestanka benediktinaca. Preuzeo ih je narod i brinuo se o njima. O samostanima gdje su benediktinci nastavili živjeti i djelovati brinuli su sami, obnavljali ih ili gradili nove.¹⁴⁸

Monaška arhitektura je oblikovala zgrade da budu u funkciji odnosa monaha s Bogom, ali i u funkciji međusobnih odnosa. Stoljećima se tako postupno razvijala sve pravilnija struktura koja je dosegla vrhunac za vrijeme cistercita. Monasima koji su odlazili da bi utemeljili novi samostan sveti je Benedikt obećao¹⁴⁹: „Pođite, a taj ću dan doći i ukazati vam mjesto gdje da izgradite oratorij, gdje blagovaonu, a gdje prihvatilište i druge potrebne prostorije.“¹⁵⁰

KIPARSTVO

Skulptura odnosno kiparstvo u izravnoj vezi su s reljefima, pleterima, stupovima i pilonima na zgradama, pojedinim liturgijskim predmetima i crkvenim namještajem. Uloga kiparstva bila je bogato ukrasiti površine zgrada i prikazati svu raskoš. Kiparstvo se prije svega očitovalo u ukrašavanju ulaznih vrata crkve odnosno portala, po uzoru na Cluny. Ipak, nekim monasima su bila dovoljna samo jednostavna vrata bez puno detalja. Na hrvatskim je prostorima ostalo vrlo malo sačuvanih portala iako je bilo podignuto na desetke samostana. Dovratnici i nadvratnici su bili detaljno isklesani motivima biljnog svijeta ili geometrijskim likovima. Na portalu su se obično nalazili vijenci te natpisi, posvete i sl., a ponekad bi reljefi bilo toliko istaknuti da bi tvorili kipove. Primjeri lijepo ukrašenih portala u Hrvatskoj su; sv. Petar na Rabu (11. st), sv. Krševan u Zadru (2.polovica 12.st), sv. Ivana u Trogiru (14.st.) i dr. Najveći u Hrvatskoj je Radovanov romaničko-gotički portal katedrale sv. Lovre u Trogiru iz 13. stoljeća.¹⁵¹

Kamene oltarne pregrade također pružaju bogate podatke iz starije Hrvatske povijesti. Služile su kao pregrada između svetišta ili oltara od djela namijenjenog za narod. Pregrada je bila dio oltara i stoga se pridavala posebna pažnja njenom ukrašavanju. Ostojić opisuje izgled starohrvatskih pregrada kakve su se postavljale

¹⁴⁸ Isto, str. 248-252.

¹⁴⁹ Ljiljana Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture – Našim rukama ali tvojom snagom*, Split: Verbum, 2008., str. 12.

¹⁵⁰ Na ist. mj.

¹⁵¹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 252-258.

do 12. stoljeće sljedećim riječima: "Oltar se sastojao od ograde otprilike jedan metar visoke i do vrata u sredini. Ograda se protezala preko čitave sredine crkvene lađe, a sačinjavale su je neprobušene dugoljaste, pačetvorine uokvirene ploče priproste izvedbe, koje su na čelu, tj. sa strane vjernika, bile primitivno, ali obilato ukrašene pleterom ili figuralno ornamentikom. Vrata su formirala dva vertikalne stupa sa strane i završni kamen nad njima s polukružnim ili šiljatim zabatom. Na vrh zabata usađivao se križ, dok se ispod polukružnog luka vješalo kandilo. Donjim dijelom prednjeg lica horizontalnih greda i zabatnog luka na vratima često je tekao posvetni natpis. Pragovi, a i ploče oplata, bili su koji put radi jačeg dekorativnog efekta u jednoj ili više boja."¹⁵² Najpoznatija naša oltarna pregrada je Bašćanska ploča pronađena u benediktinskoj crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku. Od velikog je značaja za razvoj glagoljice, hrvatskog jezika, likovne umjetnosti i povijesti općenito, a nastala je oko 1100. godine. Prvotno je bila ugrađena kao ograda koja je dijelila prostor za svećenstvo od prostora za vjernike. U 15. stoljeću je licem polegnuta u pod crkve, te je stoga relativno dobro sačuvana iako je njeno čitanje otežano. Tekst ploče govori o zemlji koju je kralj Zvonimir darovao samostanu sv. Lucije.¹⁵³

Inventari samostana također predstavljaju bogatu povijesnu kulturnu baštinu. Na otočiću Susku je primjerice pronađeno drveno izrezbareno raspelo i datirano je u prijelaz iz 12. na 13. stoljeće. Primjeri brončanih križeva, dekoriranih drvenih naslona, klupe i ostalog namještaja također predstavljaju umjetničku baštinu. Neizostavni su kipovi, kaleži, svijećnjaci, liturgijsko posuđe, a posebno treba istaknuti brojne relikvijare na kojima se nikada nije štedio novac.¹⁵⁴

SLIKARSTVO

Slikarstvu pripadaju ukrasi kojima su monasi oslikavali liturgijske knjige i Sveto pismo, oslikane i izvezene tkanine, namještaj te zidni ostaci. Kodeksi predstavljaju poseban izazov povjesničarima umjetnosti. Rukopisi su oslikavani raznim sličicama, simbolima, pleterom, geometrijskim, biljnim i životinjskim ornamentima. Od ranih početaka srednjeg vijeka razvijena je posebna vještina ukrašavanja rukopisa. Benediktinci koji su obavljali ovaj posao zvali su se iluminatori

¹⁵² Isto, str. 261.

¹⁵³ Goldstein, *Hrvatska povijest 21*, str. 110-111.

¹⁵⁴ Isto, str. 252-282.

ili dekorateri. Naši iluminatori nalazili su se najvećim dijelom u Dalmaciji od 11. do 16. stoljeća. Sačuvani kodeksi i rukopisi nalaze se u Zadru, Rabu, Splitu, Trogiru, Šibeniku, Dubrovniku i Zagrebu.¹⁵⁵

Izrada čipke pojavljuje se u 15. stoljeću u Veneciji odakle se širi dalje Europom. U Hrvatsku je čipkarstvo došlo s redovnicima. Ulogu u oslikavanju i izradi crkvenih tkanina odigrale su benediktinke.¹⁵⁶ Od najdavnijih vremena razvijale su tehniku čipke, a u Dalmaciji su razvile karakterističnu crvenu čipkarsku tehniku. Čipkom je obrubljivana liturgijska odjeća, vezani su oltarni uresi, a svojim su rukotvorinama snabdijevale su i druge crkve. Sačuvan je mali broj takvih umjetnina, pretežito u samostanima koji i danas djeluju. Najviše primjera sačuvano je u sv. Nikoli u Trogiru i sv. Mariji u Zadru.¹⁵⁷ Posebna vrsta čipke razvila se u samostanu benediktinki u Hvaru gdje časne sestre i danas čipku izrađuju od agavine niti. Prve zapise o čipki na Hvaru nalazimo u popisu miraza Marije, kćeri Frane Hektorovića iz 1621. godine. Ipak agavina čipka nastaje sredinom 19. stoljeća, a danas je pod zaštitom UNESCO-ove svjetske baštine zajedno s paškom i međimurskom čipkom.¹⁵⁸

Zidne slike koje su monasi naručivali ili samo stvarali slabo su se sačuvale unatoč tadašnjem vjerovanju da je crkva savršena tek kada je detaljno oslikana. Mnogo toga nestalo je rušenjem, prebojavanjem freski i sl. Iz ranoromaničkog razdoblja primjere fresaka možemo vidjeti na zidovima zvonika sv. Marije u Zadru, a iz romaničkog su ostaci iz sv. Marije na Lokrumu, crkve sv. Krševana u Zadru, crkve sv. Ivana Krstitelja u Trogiru, sv. Mihael u Rudini, sv. Margarita u Bijeloj i dr. Zidovi i podovi oslikavani su još i tehnikom mozaika. U našim krajevima ova tehnika rijetko se koristila što zbog slabo poznatog načina rada što zbog skupoće. Ipak neke primjere mozaika smo imali na sv. Krševanu koji su nažalost uništeni 1791. godine tijekom obnavljanja crkve. Dakako, ne treba izostaviti nadaleko poznate i štovane samostanske ikone. Najvažnije su slike Majke Božje u opatijama na Mljetu, Lokrumu, Rabu i Zadru.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 282-283.

¹⁵⁶ Lukrecija Špoljar, *Tajna čipke, Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, str. 45-47: <https://hrcak.srce.hr/file/122531> (7. prosinca 2017.).

¹⁵⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 291-292.

¹⁵⁸ Marjana Kolumić, *Jedinstvena čipka od niti agave hvarskih benediktinki, Prilozi povijesti otoka Hvara*, str. 197-215: <https://hrcak.srce.hr/185215> (7. prosinca 2017.).

¹⁵⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 292, 298 i 306.

GLAZBENA UMJETNOST

Benediktinci su oduvijek pjevali jer im je to nalagalo Pravilo u kojem piše da se u „...pjevanju naš duh slaže s našim glasom“.¹⁶⁰ Stoga su bez sumnje bili glavnim promicateljima liturgije i liturgijskog pjevanja. Od prve polovice 11. stoljeća možemo utvrditi mnoge koralne knjige, antifonarije, psalme, psalterije i dr.¹⁶¹ U samostanskim školama učilo se između ostalog i pjevanje, a osnove crkvenih napjeva učile su se u posebnim pjevačkim školama. Glazba je prvenstveno bila namijenjena u vjerske svrhe, ali je i u svjetovnom životu bila sve prisutnija. Sve veći broj škola diljem Europe zahtijevao je uvođenje novina u nastavu pjevanja. Kvaliteti glazbe pridonijelo je usavršavanje notnog pisma, izum solmizacije, povećavanje nota u notnom crtovlju i sl.¹⁶² Glazba i liturgija međusobno su povezane discipline. Liturgijska glazba je bila u središtu davanja pečata kulturnom identitetu i sama se kulturno obogaćivala. To je glazba koja govori o Bogu, s Bogom, kroz nju se pjeva vjerničko iskustvo i odražava vjerovanje.¹⁶³

Ovdje treba posebno spomenuti gregorijansko pjevanje, jednoglasno srednjovjekovno liturgijsko pjevanje na latinskom jeziku. Ovaj načina pjevanja osmislio je papa Grgur Velik (590. – 604.) kojega se naziva ocem liturgijske glazbe. Prije nego je postao papom bio je benediktinac i smatra se velikim reformatorom Crkve i obnoviteljem liturgije.

Prema Ivanu Đakonu (umro nakon 1018.), Grgur je vjerojatno sve tekstove namijenjene pjevanju sakupio, preradio i ujediniio u zbirku *Antiphonarium Gregorianum* čiji izvornik postoji u prijepisu. Tijekom 9. pa sve do 12. stoljeća rukopisi liturgijske glazbe služili su isključivo za povremenu pomoć pri njezinom izvođenju što nam govori da se glazbena baština uglavnom prenosila usmenim putem, a važnost uloge u prenošenju glazbe prepisivanjem shvaćena je tek u 13. stoljeću. Gregorijansko pjevanje tijekom stoljeća doživljavalo je mnoge preobrazbe jer nisu postojali znakovi kojima bi se prikazali pojedini zvukovi.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 9. (Iz Pravila sv. Benedikta = RB 19,7).

¹⁶¹ Isto, str. 306.

¹⁶² Vesna Svalina – Ladislav Bognar, Glazba i glazbeno obrazovanje u starom i srednjem vijeku, *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, str. 219-233: <https://hrcak.srce.hr/138794> (13. prosinca 2017.).

¹⁶³ Ivica Žižić, Liturgijska glazba između očuvanja glazbene baštine i liturgijske prakse, *Crkva u svijetu*, str. 306-329: <https://hrcak.srce.hr/22594> (13. prosinca 2017.).

¹⁶⁴ Vlasta Tkalec, *Gregorijansko pjevanje*, Zagreb: Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, 2008.

Naši benediktinci nisu se razlikovali od ostatka Europe. Pomno su gajili crkvenu glazbu već u doba hrvatskih kneževa. Najstarije liturgijske knjige su sačuvane u Šibeniku: *Liber sequentarium et sacramentarium* u Šibeniku, *Missale Beneventanum* (11. st), te u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu. Ondje se nalaze još neki važni zapisi iz druge polovice 11. stoljeća kao *Sakramentarij sv. Margarite* i *Pontifikalno obrednik*. Najstariji pak glazbeni znakovi zapisani su 1081. godine i nalaze se u *Osorskom evanđelistaru*. Danas se dokument čuva u Vatikanskoj knjižnici. U istom razdoblju napisan je i *gradual sv. Krševana* čiji je fragment pohranjen u Državnom arhivu u Zadru. U samostanu benediktinki sv. Marije nalazi se najstariji sačuvani, jedinstveni notni zapis dvoglasja. Gotovo svaki naš benediktinski samostan posjeduje neku staru koralnu knjigu odnosno kodeks. Najstarija zvona koja su sačuvana, na našem području, pripadaju upravo benediktinkama i benediktincima. Tri nam dolaze s Raba i datiraju u 13., 14., i 15., stojeće. Zvono s Tkona iz 14. je stoljeća, a ono na Sustjepanu kod Splita iz 15. stoljeća.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 306, 309 i 318.

UTEMELJENJE SAMOSTANA I ŽIVOT U NJIMA

Pravilo sv. Benedikta propisuje sljedeće: „samostan treba po mogućnosti sagraditi tako da se sve potrebno, to jest voda, mlin, vrt i raznovrsne radionice nalaze unutar samostana.“¹⁶⁶

Prvotni samostani dobivali su ime prema utemeljitelju, svecu zaštitniku ili po mjestu gdje su izgrađeni. Ako je neka crkva imala relikvije nekog sveca cijeli kompleks bi dobio ime po njemu. Takvi naši samostani su sv. Krševan u Zadru i sv. Gaudencije u Osoru. Kasnije se ustalio običaj da se ime odabere prema nekoj svetoj osobi koja će biti zaštitnik samostana i svih njegovih stanovnika. Prema tom imenu bi se potom identificirali svi redovnici. Ponekad bi vjernici crkvu jednostavno nazivali imenom sv. Benedikta iako je ona bila posvećena drugom svecu. Takvo shvaćanje proizlazilo je iz saznanja da redovnici žive prema pravilu sv. Benedikta. Unatoč svim ovim navodima ipak treba znati da su monasi bili ti koji su na kaju krajeva odlučivali kako će se zvati njihov samostan. Iz pregleda dalmatinskih samostana vidljivo je da su se imena zaštitnika često ponavljala. Najveći broj samostana bio je posvećen Majci Božjoj, zatim redom sv. Petru Apostolu, sv. Mihovilu Arkanđelu, sv. Nikoli i sv. Ivanu Krstitelju. Majka Božja uvijek je smatrana glavnom zaštitnicom, kako na Istoku tako i na Zapadu, te stoga i imamo najveći broj samostana posvećen upravo njoj. Još jedan od razloga je taj što su ju monasi prema Pravilu svakog dana zazivali kao „kraljicu monaha i slast benediktinaca“.¹⁶⁷ Neki samostani imali su dva svetca zaštitnika međutim uvijek se navodio samo jedan, onaj glavni. Takvi samostani su; sv. Petra u Trogiru (sv. Petra i Pavla), sv. Šimuna u Dubrovniku (sv. Šimuna i Jude), sv. Jakova kod Dubrovnika (sv. Filip i Jakov) i dr.¹⁶⁸

Kuća u kojoj su živjeli imala je mnoge nazive pa ću navesti samo neke: mustir, monastir, klaustar, kloštar. Ponekad je kuća nazivana općim imenom koje podrazumijeva crkvenu zgradu; *curia* ili *granciae*. Često se htjelo naglasiti da monasi pripadaju kući božjoj u kojoj služe pa se kuće nekada nazivaju *domus Dei*. Članovi samostana nazivali su se: *fratres*, *monachi*, *religiosi*, *claustrales* i dr.¹⁶⁹ Četiri su mjesta okupljanja monaha tijekom dana; kor, kapitul, blagovaonica i spavaonica. U koru se okupljaju nekoliko puta na dan kako bi obavljali koralnu službu. Ta se služba

¹⁶⁶ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 1. (Iz Pravila sv. Benedikta = RB 66,6).

¹⁶⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 15.

¹⁶⁸ Isto, str. 14-18.

¹⁶⁹ Isto, Sv. I., str. 92-95.

sastojala od mise za narod i mise od kuventa te zajedničkog čitanja svetih knjiga.¹⁷⁰ Kapitulum je bila posebna prostorija odmah do crkve, a ako takve prostorije nije bilo tada se koristila sakristija. U takvom prostoru su se benediktinci sastajali svakog jutra kako bi najavili blagdan, obavezno bi čitali jedno poglavlje *Pravila*, prisjećali se godišnjica smrti nekog od braće za čiju dušu su se tada molili. Opat bi tada podijelio dnevne zadatke te bi raspravili o samostanskim poslovima. Blagovaonica je naravno služila za objed. Pravilo sv. Benedikta propisivalo je da opat blaguje za drugim stolom, ali unutar iste dvorane. Isto tako su monasi i opat spavali zajedno. Takvo pravilo održavalo se do 14. stoljeća kada se javljaju posebne spavaće sobe.¹⁷¹

Redovnice su se još nazivale: *virgines, moniales, sacrae, dominae sancti Benedicti* ili koludrice, kaluđerice, duhovnice, monahinje, opatice i dr. U 13. stoljeću dolazi do podjele unutar ženskih samostana na *cum velo professionis* i *cum velo consecrationis*. Odnosno riječ je o kopreni koju su primale nakon godinu dana kušnje. Prvu su mogle nositi s navršenih dvadeset godina, a drugu poslije dvadeset pet. Samostan se nazivao *monasterium virginum* jer su u njega dolazile većinom mlade djevojke vlastitim izborom ili na nagovor roditelja. Redovnice su također živjele prema Pravilu sv. Benedikta iako modificiranom, jer je izvornik napisan isključivo za mušku populaciju. Opatica benediktinki morala je imati šezdeset godina. Nakon Tridentskog koncila starosna dob je smanjena na četrdeset osam godina života i osam godine redovništva. Obično su se bavile podučavanjem djevojaka laikinja ili ručnim radom.¹⁷²

SAMOSTANSKI POSJEDI

U srednjem vijeku posjed je bio glavni temelj ekonomske moći. Točnu površinu posjeda koje su imali monasi ne možemo znati. Naime, ne možemo se osloniti na izjave prihoda koje su sami monasi zapisivali jer su težili prikazivati prividno stanje kako ne bi morali plaćati razne namete. Ne možemo se osloniti niti na podatke izaslanika koje su pape slali da procjenjuju visinu prihoda, jer je i među njima bilo nepristranih. Bilo kako bilo, neki samostani uživali su velike posjede koje

¹⁷⁰ Mihovil Bolonić, Krčki seoski kaptol – pioniri i nosioci liturgijskog života, *Bogoslovska smotra*, str. 263-284: <http://hrcak.srce.hr/file/62838> (7. prosinca 2017.).

¹⁷¹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 98.

¹⁷² Isto, str. 129-136.

su pod uobičajenim uvjetima davali seljacima na obradu, dok su drugi samostani imali vrlo male posjede. Do posjeda su dolazili na nekoliko načina. Prvi je dakako nasljeđivanje baštine starih starijih redovničkih zajednica. Nagađa se da je petnaestak takvih primjera u Hrvatskoj gdje su naslijeđeni posjedi slavenskih monaha ili grčkih redovnika. Sljedeći način bio je darivanje zemlje od strane članova bogatih obitelji koji su odlučili život provesti u samostanu, potom vladara koji su ih davali iz raznih razloga, a postojalo je i oporučno darivanje zemlje.¹⁷³

Naši samostani, pogotovo ženski, nisu se mogli mjeriti veličinom i bogatstvom s onima u Njemačkoj ili Francuskoj. Podizani su najvećim dijelom u siromašnijim četvrtima s ograničenim brojem redovnika koje su mogli primiti. Benediktinci su velike posjede mogli steći i na njima graditi samostane donacijama naših vladara koji nisu zaostajali za inozemnim. Za hrvatske prilike u ranom srednjem vijeku velike su posjede imali sv. Krševan u Zadru, sv. Ivan Evanđelist u Biogradu, sv. Stjepan kod Splita, sv. Marije na Lokrumu, na Mljetu i dr. S druge strane ženski posjedi redovito su bili manji i siromašniji od muških, ponekad nisu imale niti vrt i najosnovnije za život. Na prostoru međurječja Drave i Save su nerijetko benediktinci na poklon dobivali velike posjede s pašnjacima, ribnjacima, voćnjacima, vinogradima, obradivim poljima i lovištima. No, tijekom 15. stoljeća zavladao je komendatarni režim pa su opatije davane u osobnu komendu. Od toga su se vremena samostani redovito umanjivali, a mnoge opatije su došle u ruke pojedinaca; biskupa, kaptola, arhiđakona. Neki su dospjeli u državne ruke, drugi su pak prenamijenjeni za škole, vojarnje, bolnice.¹⁷⁴

PODRIJETLO BENEDIKTINACA I BENEDIKTINKI

Kao kriterij za istraživanje narodnosti Ostojić se poslužio imenima samostanaca zbog nedostatka drugih podataka. Istraživanje se temelji na imenima zapisanim u sačuvanim izvorima od pojave pravila sv. Benedikta do 1230. godine. Ova godina je odabrana jer se tada počinju javljati drugi pustinjački redovi, a prema imenima ne možemo reći kojem redu su pripadali. Iz spomenutih izvora razmatrat će se samo dalmatinsko područje. Izvori donose 150 imena, što muških što ženskih i većim dijelom su to bila imena opata i opatica. Osamdeset imena Ostojić je

¹⁷³ Isto, str. 370-372.

¹⁷⁴ Isto, Sv. II., str. 19-25.

klasificirao kao čista hrvatska narodna imena dobivena prema kršćanskim svetcima. Osim hrvatskih narodnih imena postoje zapisi hrvatskih prezimena. Kod gradskih dalmatinskih benediktinki hrvatsko ime nosilo je tri petine, a kod benediktinaca trećina osoba. Od pripadnika druge narodnosti nailazimo na Albance u južnim samostanima, Talijane duž obale te Mađare, Čehe, Švicarce, Nijemce i Francuze. Vrlo rijeko se događalo da benediktinsko pravilo prihvati osoba islamske vjere. Može se dakle zaključiti da je velika većina benediktinaca bila s naših prostora.¹⁷⁵

IZGLED REDOVNIKA I REDOVNICA

Oznake monaha bile su tonzura i mantija. Tonzura podrazumijeva brijanje glave u obliku kruga, a mantija je redovnička haljina. Monaha ipak nije činio vanjski izgled nego položeni zavjet Bogu. Bolesna osoba mogla je primjerice na smrtnoj postelji postati monahom tako da bi mu jedan od braće obukao monaško odijelo. Mnogi svjetovnjaci poželjeli su se pred kraj života smjestiti u samostan i ondje umrijeti.¹⁷⁶ Odjeća benediktinki potječe od sv. Skolastike. Bile su prepoznatljive po jednostavnoj crnoj tunici, bijelom ovratniku i povezu za glavu, s crnini velom podstavljenim bijelim. Nad tunikom nose škapular (dio odjeće, bez rukava, otvoren s obje strane, prekriva ramena te se spušta niz prsa i leđa do nogu.) te kukalu za svečane mise i prigode. Odjeća im je bila crne boje napravljena od lana i vune. Način odijevanja srednjovjekovnih redovnica možemo vidjeti na primjeru naših redovnica u Dalmaciji jer se ruho nije mnogo mijenjalo.¹⁷⁷

GOSTOPRIMSTVO I SKRB

Sveti Benedikt u svom Pravilu tražio je od svojih sljedbenika da goste primaju što srdačnije i da svakog gosta ljubazno pogoste. Gostoprimstvo će stoga najbolje biti objašnjeno uz navode nekoliko citata iz samog *Pravila*.

„Svi gosti koji nam dolaze neka budu primljeni kao Krist, jer će On reći: „Gost bijah i primiste me“. Čim se gost najavi, neka mu starješina i braća izađu ususret i iskažu mu svoju ljubaznost. Najprije će se zajedno pomoliti, a onda mu dati cjelov

¹⁷⁵ Isto, str. 25-28.

¹⁷⁶ Isto, Sv. I., str. 95.

¹⁷⁷ Benediktinke svete Marije – Zadar, *Čika i Vekenega*: <http://benediktinke-zadar.com/zadarske-benediktinke/hrvatska/cika-i-vekenega/> (13. prosinca 2017.).

mira. Kad se gosti prime, odvedu se na molitvu, a onda s njima sjedne starješina ili brat kome je on naložio. Gostu se za pobudu čita iz Božjega zakona i zatim ga valja vrlo srdačno pogostiti.“¹⁷⁸ Redovnici u svakom gostu prepoznaju Isusa Krista kojem se bezuvjetno otvaraju i služe. Na taj način iskazuju ljubav prema bližnjemu i potrebu za skrb o drugima. „Čim netko pokuca ili se oglasi koji siromah, vratar odgovori: “Bogu hvala“ ili: “Blagoslovite“. I neka odgovor dade odmah sa svom prijaznošću što je pobuđuje strah Božji i prožet revnom ljubavlju.“¹⁷⁹

U samostanima je postojala posebna soba za bolesne redovnike, a kasnije su primali i bolesnike izvan samostana koje bi ugoštili i liječili. Osim brige za bolesne razvili su medicinu i terapijsko znanje. Prepisivali su stare medicinske rukopise i proučavali ljekarništvo. U vrtovima su uzgajali ljekovite biljke kako bi ih imali pri ruci tijekom skrbi za bolesne. S našeg područja poznat je benediktinac liječnik Grgur odnosno opat samostana sv. Petra kraj Splita iz kraja 11. stoljeća. On se naime zaredio nakon što se izliječio te je nastavio brinuti za druge bolesnike.¹⁸⁰ Citat iz regule podrazumijeva da su monasi u svakoj bolesnoj osobi vidjeli Krista kao što je to bilo kod primanja gostiju. „Prije svega i nadasve valja se brinuti za bolesnike i dvoriti ih zaista kao Krista. On, je naime, rekao: ‘Bijah bolestan i pohodiste me’.“¹⁸¹

Uz sve navedeno još treba istaknuti skrb za siromašne kojima su monasi nesebični pomagali. Trebalo je smilovati se pred potrebama svoga brata da bi za sebe osigurali pristup milosti Božjoj i da bi mogli doživjeti vlastito ispunjenje. Opat Teobert iz 11. stoljeća je to lijepo sročio: „Nije nam važno da naše crkve streme u nebo, da su kapiteli njegovih kolona izrezbareni i pozlaćeni, da je zlato izliveno u slovima naših rukopisa ako se ne brinemo za Kristove udove, ako sam Krist umre gol pred našim vratima.“¹⁸² Ovaj odjeljak završila bih još jednim citatom Regule: „Opskrbnik samostana neumorno će se brinuti za bolesnike, goste, djecu i siromahe, čvrsto uvjeren da će za sve to odgovarati na sudnjem danu.“¹⁸³

¹⁷⁸ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 2. (Iz Pravila sv. Benedikta = RB 53).

¹⁷⁹ Na ist. mj. (Iz Pravila sv. Benedikta = RB 66,3-4)

¹⁸⁰ Vladimir Bazala, Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata, *Bogoslovska smotra*, str. 240-262: hrcak.srce.hr/40097; Karla Gusar – Dario Vujević, Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina, *Archaeologia Adriatica*, str. 271-300: <http://hrcak.srce.hr/136352> (13. prosinca 2017.).

¹⁸¹ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 4. (RB 36, 1-2).

¹⁸² Isto, str. 3.

¹⁸³ Na ist. mj. (RB 31,9).

SAMOSTANSKE GROBNICE

Mnogi velikaši, banovi, kraljevi, vitezovi gradili su samostane, između ostalog, da bi u njima imali posljednje počivalište, ali i za članove uže obitelji. Tijekom ranog srednjeg vijeka vladarima nije bilo dopušteno pokapati se u crkvi. Iznimno se dopuštalo onim vladarima koji su donirali gradnju crkve. Pretpostavljamo da je crkva sv. Ambrozija u Ninu bila prva naša koja je poslužila kao počivalište vladara i to za kneza Branimira. To i nije tako čudno jer je Nin bio središte gdje su boravili kneževi. Slično je s Trpimirom I. koji je sagrađivši benediktincima samostan u Rižinicama kod Solina potaknuo svoje nasljednike da s benediktincima utemelje memorijalno središte na Otoku u Solinu. Ondje su vrlo vjerojatno pokopani svi njegovi nasljednici sve do kralja Mihajla Krešimira II, a crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu podignula je kraljica Jelena te ih darovala monasima. Upravo je crkva sv. Stjepana, nekolicini hrvatskih kraljeva i kraljica sve do Petra Krešimira IV., poslužila kao mjesto vječnog odmora dok je kraljica Jelena pokopana u crkvi sv. Marije. Kraljevski grobovi u Solinu nestali su nakon vandalskog pustošenja Osmanlija. Kralj Zvonimir prema predaji sahranjen je u crkvi samostana sv. Bartula kod Knina, a kralj Stjepan II. u sv. Stjepanu kod Splita. Od ugarskih vladara, kralj Salomon Arpadović pokopan je u samostanu sv. Mihovila kod Pule, a kraljica Elizabeta u sv. Krševanu u Zadru. Osim bogatih obitelji u samostanima su bili sahranjivali benediktinci i benediktinke. O benediktinskim počivalištima nemamo mnogo podataka djelom zbog priprostog sahranjivanja tijekom ranog srednjeg vijeka. Na tijelo preminulog stavlja se kamena ploča s ponekim epitafom ili reljefom bez ikakvog natpisa. Grobovi su nestali s crkvama od kojih odavno više nema niti jednog zida. Ostali pak, koji su se nalazili unutar crkvi, izlizani su tijekom stoljeća, ploče zamijenjene novima, a grobovi zatrpani.¹⁸⁴

Ovdje bih još spomenula grobnicu pronađenu među ostacima crkve sv. Marije u Pakoštanima. Pored crkve pronađeno je groblje i zidana grobnica romaničkog stila iz 12. stoljeća. Unutar grobnice pronađeno je četrdeset i četiri pokojnika, te njihova odjeća, nakit i novac. Pokrivena je bila velikom kamenom pločom ukrašenom ornamentima. Zadarska crkva sv. Marije također sadrži mnogo grobnica u kojima među inim redovnicima počivaju osnivateljica samostana Čika i opatica Vekenega.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 378-380.

¹⁸⁵ Gusar – Vujević, Grob 75...: <http://hrcak.srce.hr/136352> (13. prosinca 2017.)

Od sačuvanih grobnica smatram važnim spomenuti sljedeće: grob sv. Gaudencija u samostanu sv. Petra u Osoru, grob sv. Ivana Povaljskog na Braču te sv. Arnir u ženskom samostanu sv. Benedikta u Splitu.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 380.

GOSPODARSTVO

Molitva i rad glavni su poslovi benediktinaca kao i što glavni moto Regule kaže, *ora et labora*. Iz Regule se još može iščitati sljedeće: „Moraju li zbog mjesnih prilika ili siromaštva braća sama spremati žetvu, neka se ne žaloste, jer zaista su tada monasi kad žive od rada svojih ruku.“¹⁸⁷ Njihov se rad sastojao primjerice od krčenja šuma i ponovnog zašumljivanja potom, isušivanja močvara kako bi dobili obradiva polja, a razvili su i sustav natapanja polja. Narod su upoznali sa pšenicom, pčelarstvom, vinovom lozom i drugim kulturama. Unaprijedili su uzgoj biljaka u medicinske svrhe što ujedno znači da su bili onodobni savršeni vrtlari. Ribu su uzgajali u ribnjacima od kojih su neki bili u njihovom vlasništvu. Riba je bila posebno cijenjena jer su monasi uglavnom izbjegavali drugo meso. Razvijali su obrte i zanate; prerađivali sirovine, lijevali kovine, gradili nove puteve i popravljali stare ceste. Samostani su imali skladišta koja su činila jezgru njihovih naselja. Oko samostana se razvijala trgovina, a ponekad bi se razvio cijeli jedan grad. U građevni su također bili samo svoji majstori pa su tako mnoge samostane podigli svojim rukama. Benediktinci su bili oni koju su znali i radili sve poslove. Do kraja 13. stoljeća vidno su poboljšali sustav obrade zemlje. Fizički rad su smatrali nužnim i dostojanstvenim sredstvom za moralno usavršavanje. Istovremeno se gradovi uzdižu, raste trgovina i razmjena robe te se proizvodi u većim količinama. Benediktinci polako počinju zanemarivati rad nakon saznanja da na trgovima mogu kupiti već gotove proizvode. I sami se počinju baviti trgovinom pa prodaju sve što se proizvodilo na njihovim imanjima, počevši od voća i povrća pa do stoke i rukotvorina. Reformom Crkve u 12. stoljeću počinju se vraćati svojim temeljima molitve i rada.¹⁸⁸

OBRADA POLJA

Kompleks benediktinskog samostana doživljavao je preobrazbe, međutim uvijek je sačuvan prvotni funkcionalni koncept koji je propisan pravilima. Iz plana iz 9. stoljeća sačuvanog u St. Gallenu vidljiv je osnovni tip prema kojem vidno mjesto zauzimaju povrtnjaci, vrtovi i voćnjaci sa svim popratnim gospodarskim zgradama. Sveti Benedikt je inzistirao na gospodarskoj organizaciji iz težnje da samostan bude samodostatan u smislu prehrane. Vrtovi su često, pored povrća potrebnog za

¹⁸⁷ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 14. (RB 48, 7-8).

¹⁸⁸ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 39-40 i 374.

kuhinju, sadržavali ljekovito bilje za potrebe samostanskih ljekarni. Naravno služili su još za uzgoj ukrasnog bilja, a često su imali šetnice, sjenice i prostore za odmor, osamu i duhovni rast.¹⁸⁹

Polja su monasi obrađivali sami, ponekad se oslanjajući na rad slugu, naroda i plaćenih nadničara.¹⁹⁰ U primorju se na prvom mjestu nalaze vinogradi i maslinici dok je sjeverna Hrvatska obilovala šumama. U obrađivanju polja monasi su se ravnali starim rimskim priručnicima iz kojih su usvojili učinkovitije metode, primjerice godišnje rotacije kulture na poljima, a upoznali su se s korištenjem pluga na kotače za duboko oranje. Kalendari, u kojima bi prikazivali koje radove i kada treba obavljati, danas su nam vrijedan izvor za poznavanje monaškog poljodjelstva. Na poljima su uzgajali mnoge kulture, a jedna od njih jest vinova voza i to za potrebe misnog slavlja. Vodeću ulogu u Europi u usavršavanju vinogradarstva i vina imali su sve do 18. stoljeća. Zanimljiva činjenica jest da su upravo benediktinci bili ti koji su proizveli i raširili pivo po Europi. Na jednoj staroj karti iz 768. godine koja potječe iz opatije Saint Denis (Francuska) prvi put se spominje riječ hmelj.¹⁹¹

Naši samostani također ulažu mnogo brige u obradu polja i uzgoj kultura. Od toga je imala korist prvenstveno monaška zajednica, a zatim i stanovništvo. Ukoliko bi okolnom stanovništvu zbog nestašice zatrebalo monasi bi mu nesebično davali od svojih plodova rada. Ponekad bi narod davao samostanima neki oblik desetine u plodovima iako samostanci nisu nikada zahtijevali od vjernika porez u obliku desetine.¹⁹²

Mnoge opatije posjedovale su velika imanja koja su često bila raštrkana po područjima udaljenim i do 150 kilometara od samostana što je bio primjer s Clairvauxom. Dobiveni proizvodi na takvim posjedima nisu više služili samo za samostanski zajednicu nego su se zalihe ili višak proizvoda počeli prodavati na gradskim tržnicama, a prijevoz robe se nastojao odvijati morem ili rijekama do najbližih luka. Ponekad bi se, uz pristanak vladara, organizirali sajmovi koji bi trajali nekoliko dana. Poznati su primjeri nekih opatija koje su imale natkrivene zgrade koje su služile kao javne tržnice. Sveti Benedikt nije zaboravio na pravilo koje se tiče monaške trgovine: „Kad se nešto od obrtničkih proizvoda prodaje, neka oni koji tim

¹⁸⁹ Bruno Milić, Vrtovi srednjeg vijeka, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, str. 99-113: <https://hrcak.srce.hr/file/48707> (13. prosinca 2017.).

¹⁹⁰ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 374.

¹⁹¹ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 14.

¹⁹² Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. II., str. 21.

trguju, ne počine kakvu prijevaru. Neka se uvijek proda nešto jeftinije nego mogu dati svjetovnjaci da se u svemu slavi Bog'." (RB 57,4.8-9).¹⁹³

OBRTNIŠTVO

Malo je poznato da su upravo samostani u razdoblju srednjeg vijeka bili centri pčelarstva. Ovom djelatnošću bavili su se prvenstveno zbog potrebe za voskom, a ne, kako se općenito misli zbog meda i pčela. Svjećarski ili voskarski obrt započet je u samostanima zbog velike potrebe za svijećama za misna slavlja ali i za osvjetljavanje blagovaonica, spavaonica, skriptorija i dr.¹⁹⁴ Vosak je bio vrlo skup pa ga običan puk nije svakodnevno koristio, dok su ga Crkva i svjetovna elita obilno trošila. Svaki je samostan imao, kao što već znamo, svoga sveca zaštitnika kojemu se na oltar u crkvi postavljala svijeća i palila njemu u čast. Često su se svijeće darivale uglednicima kao najskuplji darovi. Naravno, medom su se monasi koristili u prehrani za izradu kolača i pića od meda, ali koristan je bio i kao lijek. Nije stoga čudno da je zaštitnik pčela i pčelara, voskara i svjećara potekao iz benediktinskog reda. Riječ je o sv. Bernardu od Clairvauxa, najznamenitijem cistercitu. Kasnije se ovaj obrt više razvija među pukom gdje se javljaju majstori voskari. Na našem području imena prvih voskara potječu iz 14. stoljeća.¹⁹⁵

Napredak u ratarstvu dogodio se nakon razvoja obrtništva tj. izrade novih oruđa za pomoć pri radu, raznih alata, kola za prijevoz robe, izuma strojeva i sl. Sva imovina u samostanu zajednička je svima koji ondje žive pa samo Pravilo propisuje stroga pravila kako se ona čuva, kako se njome koristiti i brinuti za nju. Pravilo još propisuje kako se odnositi prema kuhinji, blagovaonici, skladištu, vrtu ili radionici. Za potrebe rada u skriptorijima razvilo se obrađivanje kože i uvezivanje u knjige. Postojale su radionice za tkanje odjeće, ciglane, staklane, kovačnice za obredu željeza, zlatarske radionice za izradu predmeta korištenih u liturgiji, kiparske radionice i mnoge druge.¹⁹⁶

¹⁹³ Isto, str. 18.

¹⁹⁴ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 15.

¹⁹⁵ Iris Bašić Biškupić, Licitari i svijeće, *Hrvatska revija* 3-4, 2001: <http://www.matica.hr/hr/324/licitari-i-svijece-20886/> (13. prosinca 2017).

¹⁹⁶ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 15.

ISKORIŠTAVANJE VODE

Opskrba samostana vodom jedan je od glavnih preduvjeta na koji se trebalo misliti prilikom izgradnje. Na Jadranu su benediktinci na pogodnim mjestima u blizini samostana ili na vanjskim samostanskim posjedima organizirali proizvodnju morske soli isušivanjem. Nastojali su steći i posebna dopuštenja i privilegije korištenja određenih morskih površina za ribarenje i gradnju ribnjaka. Benediktinke su također uspjele zadobiti zemljište na obalama i more uz njih pa su se bavile primjerice uzgojem, ali i sakupljanjem školjaka.¹⁹⁷ Voda se nije koristila samo u kuhinjama, blagovaonicama, skriptorijima za tintu, u liturgiji za misna slavlja, već i u svim zgradama samostana. Benediktinci su kao poznavaoци svih proizvodnih procesa, koristili vodu i kao energiju pa su nastojali graditi samostane u blizini vodenih tokova s energetske potencijalom. Ključno u iskorištavanju voda tekućica jest njihovo pretvaranje u izvor energije odnosno za mlinova.¹⁹⁸ Njihovom širenju najviše su doprinijeli benediktinci jer su prema Pravilu u svakom samostanu morali imati vlastitu pitku vodu i mlin. Gradnja mlinova na rijekama pomagala je u mljevenju žitarica za brašno i navodnjavanju okolnog zemljišta. Koliku važnost su mlinovi imali za benediktince govori nam i činjenica da je Pravilom bilo dopušten odlazak i rad u mlinove za vrijeme velikih blagdana.¹⁹⁹ Cisterciti su sustav poboljšali i olakšali rad izumom željeznih mlinova.²⁰⁰

Mlinovi na Jadranu, osim za mljevenje žita, koristili su se u obradi sukna, gnječenju maslina ili tlačenju vune. Hrvatski vladari prepoznali su važnost mlinova pa su ih gradili za vlastite potrebe ili ih poklanjali samostanima. Ako pak ne bi poklonili gotov mlin darovali bi zemljište pogodno za njegovo podizanje ili čak samo „vodu“. Zvonimir je primjerice poklonio benediktincima u Solinu mlin što je kasnije Stjepan II. potvrdio posebnom darovnicom. Svijest o važnosti iskorištavanja snage vode vidimo u istoj darovnici gdje se mlin navodi kao sredstvo koje redovnicima daje život. Neki od samostana s izvorom vode su; samostan u Rižinicama s potokom Ropotina, sv. Ivan Rogovski imo je sve izvore na otoku Žirje, sv. Krševan dobio je na poklon

¹⁹⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 372.

¹⁹⁸ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 16.

¹⁹⁹ Marin Knezović, Voda u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, str. 35-50: <https://hrcak.srce.hr/50468> (15. prosinca 2017.).

²⁰⁰ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 16.

zemlju s izvorom Slivinich i mnogi drugi. Slatka voda bila je dragocjena, a važan izvor činili su i bunari.²⁰¹

Ondje gdje ima voda ima i močvara. Njihovo isušivanje bilo je uobičajeno zbog dobivanja plodnog tla. Većina samostana podizala se na nenaseljenim mjestima pa je njihovo širenje zahtijevalo krčenje šiblja i isušivanje okolnih močvara, ako ih je bilo, da bi se zemlja učinila obradivom.²⁰²

²⁰¹ Knezović, Voda u hrvatskim ranosrednjovjekovnim..., str. 35-50: <https://hrcak.srce.hr/50468> (15. prosinca 2017.).

²⁰² Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 17.

PISMENOST I ŠKOLSTVO

U srednjovjekovnoj Hrvatskoj pismenost se dugo vremena stjecala jedino u samostanskim i katedralnim školama. Učitelji u samostanskim školama bili su monasi. Katedralne su škole vrlo često posuđivale učitelje iz samostana, a u većini slučajeva vodili su ih benediktinci. Vrhovni upravitelji škola, kako u svijetu tako i kod nas, bili su biskupi.²⁰³ Školstvo se, unutar samostanske zajednice, razvilo temeljeći se na Pravilu. U njemu se naglasak stavlja na služenje Bogu što između ostalog podrazumijeva čitanje Svetog pisma i prepisivanje svetih tekstova iz čega se benediktinska škola počela razvijati.²⁰⁴ U Pravilu sv. Benedikt je zapisao: „Vrijeme što im još preostaje poslije Bdijenja neka braća, kojima je to potrebno, iskoriste za razmatranja psalama i čitanje.“²⁰⁵ Samostan je bio zajednica u službi Gospodnjoj odnosno škola unutar koje se monaška zajednica formirala moleći, radeći i učeći. U počecima škole su vodile brigu samo o obrazovanju redovnika, da bi se kasnije u monaškim školama počelo s podučavanjem svjetovnjaka, iz redova plemićke elite, ali i građana pa i seljaka. Redovnici su dakle podučavali besplatno sve koji su to htjeli bez obzira na društveni status.²⁰⁶ Iz vremena vladavine kralja Tomislava papa je Ivan X. poticao Hrvate da svoju djecu od malih nogu školuju i povjere samostanima na naobrazbu.²⁰⁷ Da je u tadašnjoj Hrvatskoj već postojao sustav koji je brinuo o školovanju djece, svjedoči i vijest da je u vrijeme Tomislavova oca, Mutimira, postojao dvorski nadglednik škola kojem je ime bilo Žitelj. Žensku djecu podučavale su benediktinke i to najviše na dalmatinskom području gdje je i bilo najviše njihovih samostana. Ova praksa održala se sve do sredine 19. stoljeća kada brigu o obrazovanju djevojčica preuzima država.²⁰⁸

Svaki samostan imao je školu, neki i dvije. Jedna od njih bila je vanjska, a druga unutarnja. U unutarnjoj školi podučavali su se dječaci koji su trebali ostati živjeti u samostanu i prihvatiti redovništvo dok su se u vanjskoj školi, kao što sam naziv naslućuje, podučavali dječaci koji su se trebali osposobiti za kakvu službu. Poduka je bila besplatna i sadržavala je čitanje, pisanje, računanje i pjevanje koji su bili osnove nastave. Sljedeća razina bila je podučavanje sedam slobodnih vještina

²⁰³ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 150.

²⁰⁴ Branko Horvat, *Benediktinci i školstvo, Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, str. 23-29: <https://hrcak.srce.hr/82330> (15. prosinca 2017.).

²⁰⁵ Jurinović (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture...*, str. 5.

²⁰⁶ Na ist. mj.

²⁰⁷ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 150.

²⁰⁸ Isto, str. 151.

podijeljenih u dva tečaja; trivium i quadrivium. U prvom, nižem tečaju, se predavala retorika, gramatika, dijalektika i čitanje latinskih klasika. Viši tečaj održavao se samo u bolje opremljenim opatijama, a sadržavao je geometriju, astronomiju, aritmetiku i gregorijanski glazbu. Udžbenici korišteni u predavanjima gotovo da se i nisu mijenjali pa su ostali u upotrebi kroz cijeli srednji vijek.²⁰⁹

Na polju obrazovanja glavna benediktinska aktivnost bila je književni rad, prepisivanje i čuvanje starih rukopisa te održavanje nastave u školama. Većina bolje uređenih samostana morala je imati skriptorij gdje su se prepisivale liturgijske knjige, Sveto pismo, ali i književna djela grčkih i rimskih pisaca. Pojava tiska omogućila je tiskanje brojnih inkunabula i širenje samostanskih knjižnica za potrebe škole. Zanimljiva je činjenica da su knjige iz samostanske knjižnice bile dostupne svima koji su bili zainteresirani za čitanje tj. mogli su ih koristiti i ljudi izvan samostana.²¹⁰ Početkom 12. stoljeća benediktinska disciplina počinje opadati, a s njom i broj monaha koji su obavljali nastavničku službu. Od 13. stoljeća više nije bilo dovoljno redovnika za podučavanje pa su svoje škole počeli predavati u ruke gradskih škola i sveučilišta. Nastavnici koji bi tada preuzeli naobrazbu unutar samostana dobili bi svoj stan, hranu i novac.²¹¹

GLAGOLJAŠI

Glagoljica je hrvatsko pismo, obilježje hrvatskog nacionalnog identiteta i zauzima posebno mjesto u hrvatskoj književnosti i kulturi. Tijekom povijesti postojala su mnoga mišljenja o njenom postanku zbog čega danas imamo raznovrsne teorije i promišljanja o glagoljici. Na našim prostorima proširila se u 10. stoljeću nakon dolaska učenika sv. Metoda. Do kraja 11. stoljeća glagoljica je bila nazočna u velikom broju slavenskih zemalja (Bosni, Makedoniji, Bugarskoj, Češkoj i dr.).²¹² Papa Ivan X. bio je suvremenikom dolaska Metodovih učenika u Hrvatskoj i Dalmaciji te je u pismu iz 924. godine upozorio tamošnje biskupe kako je upoznat s činjenicom da su se Metodovi učenici, njihov nauk i jezik pojavili u njihovim crkvama. Kako je Ivan X. bio pobornik jezične unifikacije Crkve kojom je bilo prakticirano

²⁰⁹ Horvat, Benediktinci i školstvo...: <https://hrcak.srce.hr/82330> (19. prosinca 2017.).

²¹⁰ Na ist. mj.

²¹¹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 150-151.

²¹² Maja Crnković, Promišljanja o postanku glagoljice, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, str. 47-65: <https://hrcak.srce.hr/111915> (20. prosinca 2017.).

liturgijsko slavlje samo na latinskom, grčkom ili hebrejskom jeziku, tako je nastojao na crkvenim saborima u Splitu 925. i 928. godine prisiliti biskupe da s vremenom istrijebe praksu ređenja svećenika glagoljaša.²¹³ No, Metodovi su učenici unatoč nastojanjima tadašnjih papa preživjeli te su se nastanili i ukorijenili u mjestima otoka Krka (Krk, Baška, Omišalj) na Košljunu kraj Krka, na Žirju kraj Šibenika, u Poveljama na Braču, u Otočcu na rijeci Gackoj te u Senju. Ubrzo su, oko 11. stoljeća, morali postupno svi prihvatiti Pravilo sv. Benedikta što je značilo da su monasi glagoljaši postali benediktincima glagoljašima. Novi benediktinci nisu se htjeli služiti latinskim jezikom pa je Pravilo moralo biti prevedeno i napisano na glagoljici. Vjerojatno je prvi i najstariji prijevod nastao oko 1059. godine kada je osnovan samostan u Biogradu na Moru. Benediktinci glagoljaši bili su jedini redovnici na katoličkom Zapadu koji se nisu služili latinskim jezikom u liturgiji. Benediktinski glagoljaši bili su redom muškarci, a o ženama u glagoljaškoj zajednici na našem području možemo samo pretpostavljati. Vjerojatno najpoznatiji samostan glagoljaša jest onaj sv. Lucije na otoku Krku gdje je pronađena Bašćanska ploča. Nabrojat ću još neke: samostan sv. Nikole u Otočcu, sv. Kuzma i Damjan u Tkonu na Pašmanu, sv. Ivan Krstitelj na Braču, sv. Ivan Evanđelist u Biogradu na Moru, sv. Juraj Koprivski na rijeci Zrmanji, sv. Lovre kod grada Krka i dr. U Panonskoj Hrvatskoj nije dokazano njihovo postojanje dok je u Istri bilo benediktinskih samostana u kojima se vjerojatno glagoljalo iako se to ne može sigurno potvrditi (sv. Jakov u Opatiji, sv. Petar u Šumberu, sv. Marija u Bermu kod Pazina).²¹⁴

SKRIPTORIJI I ARHIVI

Samostanski skriptoriji odigrali su veliku ulogu u razvoju pismenosti kako svjetske tako i hrvatske. Riječ je o prostorijama u kojima se neumorno prepisivalo i ukrašavalo knjige.²¹⁵ Skriptoriji su bili srednjovjekovne knjižnice čija je literatura bila uglavnom liturgijska potom ona kršćanske tematike, ali i ona koja je služila u prenošenju znanja i vještina potrebnih za svakodnevno funkcioniranje samostana. U njima su djelovali pisari koji su prepisivali tekstove, rubrikatori koji su crvenom tintom isticali dijelove teksta dok su iluminatori tekst ukrašavali i oslikavali. Nakon

²¹³ Ivan Ostojić, Benediktinci glagoljaši, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, str. 14-42: <https://hrcak.srce.hr/13762> (20. prosinca 2017.).

²¹⁴ Na ist. mj.

²¹⁵ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 72.

navedenih procesa gotove pergamentske listove bi se uvezivalo u korice odnosno kodeks-knjigu. Benediktinci nisu prepisivali samo za svoje potrebe. Ponekad bi to radili za druge samostane u pravilu benediktinske, ili za potrebe župa i biskupija, odnosno crkava i katedrala s dijecezanskim svećenicima. Takve su usluge činili i bogatim svjetovnjacima.²¹⁶ Naš najpoznatiji i najstariji skriptorij nalazio se u samostanu sv. Krševana u Zadru. Važno je spomenuti da je skriptorij imao vlastitu radionicu za izradu pergamene. Ondje su nastali karolinški i beneventanski kodeksi od iznimne europske kulturne važnosti. Samostan je u vlasništvu imao jednu od bogatijih biblioteka koju je ban Stjepan 1042. godine još obogatio darovavši joj celu sv. Mihaela s puno knjiga.²¹⁷ Skriptorij u Zadru svoj je vrhunac dosegao u drugoj polovici 11. stoljeća. Tada nastaju najljepši dalmatinski kodeksi pisani oblom beneventanom, karakterističnom za beneventanske skriptorije Dalmacije i južne Italije. Svakako treba istaknuti Vekenegin evanđelistar koji se danas čuva u Bodleian Library u Oxfordu.²¹⁸

Neki od najvažnijih dokumenata iz hrvatske povijesti ostali su sačuvani u benediktinskim samostanskim arhivima. Samostani su brižno čuvali razna pisma, darovnice, isprave, spise, dokumente o prihodima, knjige i mnoge druge isprave. Za njihovo pohranjivanje izabirali bi najsigurniji dio samostanske zgrade gdje su u škrinjama i ormarima čuvane dragocjenosti. Samostan sv. Marije u Zadru sačuvao je tijekom stoljeća velik dio starih dokumenata. To je također pošlo za rukom i samostanu sv. Nikole u Trogiru. U njima se dakle nalaze neki od najvrjednijih dokumenta naše povijesti dok se građa iz ostalih zadužbina uglavnom zagubila ili je nestala tijekom turbulentne povijesti benediktinaca za osmanskog napredovanja i njihova „nestanka“ u 19. stoljeću. Ostaci diplomatskih spomenika pronađeni su još u sv. Krševanu u Zadru, sv. Petru na Rabu, sv. Mihovilu na Susku, sv. Mihovilu i sv. Benediktu u Splitu te sv. Petru u Selu.²¹⁹

Važno je spomenuti kartulare, knjige koje sadrže prijepise isprava, a mogu sadržavati i bilješke o pokretnim i nepokretnim vrijednostima pojedine osobe. U Hrvatskoj je sačuvano nekoliko kartulara: Kartular benediktinskoga samostana sv. Stjepana u Splitu (12. st.), nekadašnje opatije sv. Ivana evanđelista kraj Biograda (početak 12. st.), samostana sv. Krševana u Zadru (13. st.) i samostana sv. Marije u

²¹⁶ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 150-151.

²¹⁷ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 74-75.

²¹⁸ Goldstein, *Hrvatska povijest 21*, str. 108.

²¹⁹ Ostojić, *Benediktinci...*, Sv. I., str. 318-320.

Zadru (započet 12. st, završen u 14. st.). Naravno to nisu jedini sačuvani primjerci, neki se pronađeni u ostacima arhiva opatija sv. Marije na Mljetu, sv. Marije na Lokrumu, sv. Kuzme i Damjana u Tkonu, sv. Silvestra na Biševu i dr. Proučavanjem benediktinske arhivske građe najviše su se bavili Franjo Rački i Tadija Šmičiklas koji su ujedno njezin dio i publicirali najveći dio. Mlađi su povjesničari nastavili taj rad i unatoč tomu preostalo je dovoljno posla za nove naraštaje znanstvenika.²²⁰

BENEVENTANA

U montekazinskom skriptoriju nastala je i od 7. stoljeća se u skriptorijima ostalih benediktinskih samostana upotrebljavala kurzivna minuskula. Tijekom 8. stoljeća počinju se razvijati njeni različiti oblici da bi do kraja istog stoljeća nastalo novo pismo, beneventana. Novi tip minuskule ubrzo se proširio po drugim skriptorijima te našao put i do Jadrana. Povjesničari su podijeljeni oko razdoblja pojavljivanja pisma na dalmatinskom području. Miho Barada bio je mišljenja da se beneventana u Dalmaciji pojavila 986. godine isključivo putem redovnicima iz Monte Cassina. Ovoj teoriji ne ide u prilog dokument u Splitu koji datira iz prijelaza 8. na 9. stoljeće, a pisan je beneventanom. Viktor Novak iznosi tezu prema kojoj pismo nije nužno moralo doći do nas putem montekazinske opatije. Prema njemu to se moglo dogoditi puno ranije putem trgovačkih i drugih veza između Jadrana i Italije. Dakako, nijednu od tih teorija nije moguće sa sigurnošću potvrditi. Može se reći da je pismo u Dalmaciju došlo na oba načina, jer se nijedna teorija ne može opovrgnuti.²²¹ Dalmatinska beneventana pripada oblom tipu minuskule koji se razvio u južnoj Italiji što upućuje na središte iz kojeg se ona prenosila prema Dalmaciji.²²²

Središta beneventane u nas su bila Rab, Zadar, Osor, Trogir, Šibenik, Split i Dubrovnik. Rukopisi su pronađeni i na otocima: Lokrumu, Korčuli, Hvaru i Košljunu dok je najplodniji skriptorij bio sv. Krševan u Zadru.²²³ Umjetničku zrelost na Jadranu ova minuskula je dosegla u 11. stoljeću. O tome svjedoče dva evanđelistara nastala na našem tlu: Osorski i Vekenegin. *Osorski evanđelistar* nastao je u Osoru u samostanu sv. Nikole u drugoj polovici 11. stoljeća. Evanđelistar je djelo iznimne

²²⁰ Isto, str. 320-326.

²²¹ Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1984., str. 60-62.

²²² Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka...*, str. 79.

²²³ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti...*, str. 62.

umjetničke vrijednosti, ukrašeno je minijaturama i inicijalima, a posebno su zanimljive pohvale u čast bizantskog cara i hrvatskih kraljeva. *Vekenegin evanđelistar* djelo je znamenitog skriptorija sv. Krševana u Zadru, a pripada samostanu sv. Marije u Zadru. Datira u kraj 11. stoljeća i također je ukrašen inicijalima i minijaturama.²²⁴ Svetom Krševanu pripisuje se i *Časoslov* opatice Čike nastao 1070. godine.²²⁵ Veliku važnost za proučavanje naše povijesti imaju beneventanski kodeksi od kojih je vrlo važan onaj Tome Arhiđakona *Historia Salonitana*.²²⁶ Djelo je sačuvano u prijepisu pisano poluuglatom beneventanom, a sadrži povijest Salonitanske crkve i splitskih nadbiskupa do 1266. godine. Spomenut ću još neke bitne rukopise kao što su Kartular sv. Marije, jedna stranica Kartulara sv. Petra u Selu te Kartular sv. Krševana. Posljednji je pisan beneventanom, nastao je poslije 1223. godine, a 1919. je izgubljen te ga danas imamo sačuvanog samo na snimkama.²²⁷

Na našim prostorima najviše se upotrebljavao tip oble beneventane, međutim treba naglasiti da je u upotrebi bila i uglasta što potvrđuje splitski primjerak *Historiae Salonitane* Tome Arhiđakona. Beneventana je vrhunac dosegla u 11. stoljeću kada su nastali najreprezentativniji kodeksi, odnosno rukopisi na tom pismu. Tijekom 12. i 13. stoljeća estetika pisma opada, a slova poprimaju gotička obilježja.²²⁸ Ovom razdoblju pripada *Trogirski evanđelistar* nastao u 13. stoljeću vjerojatno nakon 1228. godine prema datiranju A. Zaninovića. Ovo mišljenje preuzeli su i ostali istraživači pa je prevladalo uvjerenje da je rukopis nastao u samostanu sv. Ivana Krstitelja u Trogiru između 1230. i 1240. godine.²²⁹

²²⁴ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka...*, str. 80.

²²⁵ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru ...*, str. 40. Više o Časoslovu na 29. strani diplomskog rada.

²²⁶ Puni naziv: *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*. Prijevod: *Povijest salonitanskih i splitskih nadbiskupa*.

²²⁷ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti...*, str. 62.

²²⁸ Isto, str. 65-67.

²²⁹ Miho Demović, *Trogirski evanđelistar*, Split: Književni krug, 1997., str. 9-12.

ZAKLJUČAK

Benediktinski redovnici i redovnice živjeli su u samostanskim zajednicama prema *Pravilu* koji je sastavio sveti Benedikt, njihov osnivač. To znači da su im dani ispunjeni molitvom, radom, čitanjem Svetoga Pisma i duhovnih tekstova, slavljenjem euharistije, razmatranjem Božje riječi i dr. Lako je zaključiti da su benediktinci jedan od najvažnijih kršćanskih crkvenih redova kao i jedan od najstarijih na Zapadu. Uvijek su bili napredni na gotovo svim područjima: obrazovanju, gospodarstvu, kulturi, umjetnosti, arhitekturi i liturgiji. Bili su također temeljem iz kojeg su se razvili drugi crkveni redovi kao što su; cisterciti, pavlini i augustinci. Razvoj školstva i pismenosti, u čemu su se benediktinci zaista iskazali, osobno smatram najvećim doprinosom u srednjovjekovnom društvu. Iako je privilegija školstva u počecima bila namijenjena samo njihovim članovima ubrzo su shvatili važnost šireg obrazovanja te su započeli djelovati kao učitelji i podučavati sve koji su to željeli. Pripadnici benediktinskog samostanskog reda negovali su latinski jezik, pismo i liturgiju u cijeloj Europi. Iznimku predstavljaju dijelovi hrvatskog priobalja gdje se koristila glagoljica pa se liturgija odvijala i na hrvatsko-staroslavenskom jeziku. Za benediktincima je ostao niz spomenika zabilježen na trima hrvatskim pismima (latinica, glagoljica i ćirilica) što je rezultiralo trojezičnom i tropismenom kulturom hrvatskog srednjovjekovlja. Ovdje bih spomenula Bašćansku ploču kao spomenik velike kulturne, povijesne i važnosti pisan glagoljicom.

Monasi su svojom pojavom utjecali i na hrvatske vladare. Već za vrijeme kneza Trpimira spominje se benediktinac Gottschalk, ali i Trpimirovu inicijativu da se sagradi prvi benediktinski samostan u Rižinicama. Samostani su postali rasadnicima pismenosti i kulture. Nažalost mnogi su nestali u ratovima za vrijeme osmanskih pustošenja ili su propali uslijed neodržavanja. Jedna od važnijih prostorija u samostanu bila je skriptorij gdje su stvarali vrijedna djela na beneventani i glagoljici dok su arhivi i knjižnice njihovih preživjelih samostana sačuvali neke od najstarijih dokumenta naše nacionalne povijesti.

Do danas je na našem području preostalo tek osam ženskih samostana koji su pod vodstvom koludrica i jedan muški samostan na otoku Pašmanu. Svi se nalaze na obalnom dijelu Hrvatske u mjestima; Krk, Cres, Rab, Pag, Zadar, Šibenik, Trogir, Hvar i muški samostan Čokovac na otoku Pašmanu.

SAŽETAK

Jedan od najstarijih kršćanskih redova na Zapadu utemeljio je sv. Benedikt oko 6. stoljeća pod geslom *Moli i radi* koje predviđa obaveznu dnevnu molitvu i fizički rad. Djeluju pod *Pravilom* koja određuju kako samostan treba voditi i kako se monasi trebaju ponašati. Od njih se očekuje poniznost pred Bogom, molitva, rad, skromnost i celibat. Ženski red benediktinki osnovala je sestra sv. Benedikta, Skolastika. Na našim prostorima benediktinci se brzo šire i počinju osnivati svoje samostane ponajviše u primorskim gradovima, a nešto manje na kontinentalnom dijelu. Uživali su veliki ugled kod kraljeva i kneževa koji ih nerijetko darivaju. Najpoznatiji dokaz o darivanju donosi nam Bašćanska ploča koja je ujedno predstavlja vrhunski dokaz hrvatske pismenosti i kulture na našem području. Tijekom 12. stoljeća benediktinski red se smanjuje zbog raznoraznih problema koji su ih zadesili, a konačni udarac zadao im je Napoleon kada je okupirao velika hrvatska područja te su mnogi samostani zatvoreni, a redovnici protjerani. Danas na području Hrvatske postoji samo nekoliko benediktinskih zajednica.

SUMMARY

One of the oldest Christian orders in the West was founded by the St. Benedict about the 6th century. Their motto is *pray and works*. This required day-to-day prayer and physical work. They work under the *Rule* that determines how the monastery should be run and how the monks should behave. To be humble in front of God, to pray, to work, to live in poverty and celibacy are expected from them. The Benedictine Women's Order was founded by St. Benedict's sister, her name is Skolastika. In our area, Benedictines are expanding rapidly and starting to build their monasteries, mostly in coastal towns, and slightly less on the continental part. They have enjoyed a great reputation with kings and dukes who often give them all kind of gifts. The most well-known proof of gifting is the Bašćanska ploča, which is also the supreme proof of literacy and culture in our area. During the 12th century the Benedictine order slowly disappears due to the various problems. The final hit was by Napoleon when many Croatian territories were occupied and many monasteries were closed and the monks were expelled. Today there are only a few Benedictine communities in Croatia.

LITERATURA

OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA

- Adamović, Ratko, *U vrtovima duha*, Beograd: Prosveta, 2014.
- Andrić, Stanko, Benediktinski samostan Svetoga Duha u Nuštru, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, No. 15, 1997., str. 65-100.
- Andrić, Stanko, Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli, *Tkalčić*, No. 9, 2005., str. 9-122.
- Andrić, Stanko, Benediktinska opatija svete Margarite u Grabrovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli, *Scrinia Slavonica*, No. 5, 2005., str. 62-98.
- Andrić, Stanko, Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 41, No. 1, 2009., str. 115-185.
- Augustinci, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.
- Badurina, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
- Baker, Patrick – Kaiser, Ronny – Priesterjahn, Maik – Helmrath, Johannes (ur.), *Portraying the Prince in the Renaissance. The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, ser. Transformationen der Antike, vol. 44, Berlin: De Gruyter, 2016.
- Bateljja, Juraj, *Baština svetog Augustina u Istri*, Zagreb: Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, 2007.
- Bazala, Vladimir, Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata, *Bogoslovska smotra*, Vol. 38, No. 2, 1968., str. 240-262.
- Bolonić, Mihovil, Krčki seoski kaptol – pioniri i nosioci liturgijskog života, *Bogoslovska smotra*, Vol. 38, No. 2, 1968., str. 263-284.
- Budak, Neven, *Prva stoljeća hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

- Budak, Neven, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, ser. *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku*, sv. 1, naklad. cjelina "Biblioteka Hrvatska povijest", Zagreb: Leykam international d.o.o., 2018.
- Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Crnković, Maja, Promišljanja o postanku glagoljice, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, Vol. 6, No. 6, 2012., str. 47-65.
- Cvitanović, Đurđica – Maleković, Vladimir – Petričević, Jadranka (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj: 1244-1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo*, Zagreb: Globus – Muzej za umjetnost i obrt, 1989.
- Čuček, Branimir, Prvo priznanje hrvatske države i međunarodnopravni subjektivitet Svete Stolica, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 7, No. 4, 2007., str. 971-994.
- Camillo De Franceschi, *Storia documentata della Contea di Pisino*, a cura del figlio Carlo, Venecija: Società istriana di archeologia e storia patria, 1964.
- Demović, Miho, *Trogirski evanđelistar*, Split: Književni krug, 1997.
- Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
- Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, 21. knjiga, Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista, 2008.
- Goldstein, Ivo – Grgin, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb: Novi Liber, 2006.
- Granić, Miroslav – Obad, Stijepo – Petricioli, Ivo (ur.), *1000 godina samostana svetog Krševana u Zadru*, Zadar: Narodni list, 1990.
- Grgić, Marijan, Benediktinski samostan u Vrani, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 18, 1971., str. 3–11.
- Grgur Veliki, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Zagreb: Leksigografski zavod Miroslav Krleža, 1999.
- Gusar, Karla – Vujević, Dario, Grob 75 s lokaliteta Pakoštane-Crkvina, *Archaeologia Adriatica*, Vol. 7, No. 1, 2014., str. 271-300.
- Györffy, Georgius (prir.), *Diplomata Hungariae antiquissima. Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, Vol. I, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.
- Horvat, Branko, Benediktinci i školstvo, *Spectrum: ogleđi i prinosi studenata teologije*, No. 1-4, 2010., str. 23-29.

- Jarak, Mirja, O karolinškim i bizantskim utjecajima u starohrvatskoj arhitekturi u Trpimirova doba, *Opuscula archaeologica*, Vol. 22, No.1, 1998., str. 119-128.
- Jurinović, Ljiljana (ur.), *Benediktinci i stvaranje europske kulture – Našim rukama ali tvojom snagom*, Split: Verbum, 2008.
- Jurković, Ivan, O grbovima u molitvenicima koje su dali tiskati 1518. u Veneciji Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 35, 2017. str. 61-84.
- Jurković, Ivan, Vizualni identitet Stjepana III. Frankapana Ozaljskog u crkvi »Blasene Dywe Marie na Zmolcha warhu«, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 42, No. 82, 2018. (u tisku)
- Klaić, Nada, Nekoliko riječi o kartularu samostana sv. Marije u Zadru, *Historijski zbornik*, 1968., str. 501-515.
- Klaniczay, Gábor (ur.), *Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (saec. X-XI) / Saints of the Christianization Age of Central Europe (Tenth-Eleventh Centuries)*, Budapest – New York: CEU Press, 2013.
- Knezović, Marin, Voda u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol. 3, No. 1, 2007., str. 35-50.
- Kolumić, Marjana, Jedinствена čipka od niti agave hvarskih benediktinki, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Vol. 13, No. 1, 2017., str. 197-215.
- Kovačić, Vanja – Milanović, Jozo (ur.), *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei*, Trogir: Šeravić, 2014.
- Lokrum, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.
- Margetić, Lujo, *Rijeka Vinodol Istra*, Biblioteka Dometi, sv. 17, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1990.
- Mesić, Jasen (ur.), Osor – benediktinska crkva i samostan sv. Petra, *Hrvatski arheološki godišnjak*, No. 3, 2006., str. 301-304.
- Miladinov, Marina – Nikolić, Zrinka, The Deeds of Blessed Gaudentius, Bishop of Osor, u: Gábor Klaniczay (ur.), *Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (saec. X-XI) / Saints of the Christianization Age of*

Central Europe (Tenth-Eleventh Centuries), Budapest – New York: CEU Press, 2013., str. 339-361.

Milić, Bruno, Vrtovi srednjeg vijeka, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 2, No. 1-2(5-6), 1994., str. 99-113.

Mogorović-Crljenko, Marija, Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, br. 10, 2003., str. 83-89.

Nikolić, Zrinka, Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 23, 2005., str. 1-24. <https://hrcak.srce.hr/file/11223> (6. prosinca 2017.)

Nikolić Jakus, Zrinka, Prve benediktinke u Dalmaciji, u: Vanja Kovačić – Jozo Milanović (ur.), *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei*, Trogir: Šeravić, 2014., str. 103-114.

Ostojić, Ivan, *Benediktinci glagoljaši*, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, No. 9-10, 1960., str. 14-42.

Ostojić, Ivan, *Benediktinci glagoljaši*, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, No. 9-10, 1960., str. 14-42. <https://hrcak.srce.hr/13762> (20. prosinca 2017.)

Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 1, Split: Slobodna Dalmacija, 1963.

Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 2, Split: Slobodna Dalmacija, 1963.

Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 3, Split: Slobodna Dalmacija, 1963.

Peričić, Šime, Otok Maun u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 46, 2004., str. 77-84.

Piplović, Stanko, Promišljanja o bazilici sv. Stjepana pod borovima u Splitu, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 19, No. 36, 1995., str. 11-18.

Poljanec, Martina – Kuštović, Tanja, Višepismenost i višejezičnost hrvatskoga u prošlosti: benediktinci i Pravilo sv. Benedikta iz 14. stoljeća, *Lahor*:

- časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, Vol. 1, No. 11, 2011., str. 88-96.
- Sekulić-Gvozdanović, Sena, *Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.
- Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1984.
- Strika, Zvezdan, *Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine*, *Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 52, 2010., str. 149-172.
- Svalina, Vesna – Bognar, Ladislav, *Glazba i glazbeno obrazovanje u starom i srednjem vijeku*, *Napredak: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, Vol. 154, No.1-2, 2013., str. 219-233.
- Šanjek, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20.st)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.
- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Zavod Matice hrvatske, 1925.
- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.*, Split: Marijan tisak, 2004.
- Špoljar, Lukrecija, *Tajna čipke*, *Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, No. 1-2, 2011., str. 45-47.
- Špoljarić, Luka, *Illyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths*, u: Patrick Baker – Ronny Kaiser – Maïke Priesterjahn – Johannes Helmroth (ur.), *Portraying the Prince in the Renaissance. The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, ser. Transformationen der Antike, vol. 44, Berlin: De Gruyter, 2016., str. 121-156.
- Šurmin, Đuro (prir.), *Hrvatski spomenici – Acta Croatica*, sv. 1, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. 6, Zagreb: JAZU, 1898.
- Tkalec, Vlasta, *Gregorijansko pjevanje*, Zagreb: Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, 2008.
- Žižić, Ivica, *Liturgijska glazba između očuvanja glazbene baštine i liturgijske prakse*, *Crkva u svijetu*, Vol. 42, No. 2, 2007., str. 306-329.

ČLANCI S INTERNETA

Bašić Biškupić, Iris, Licitari i svijeće, *Hrvatska revija* 3-4, 2001.,

<http://www.matica.hr/hr/324/licitari-i-svijece-20886/> (13. prosinca 2017.)

Benediktinke svete Marije – Zadar, *Čika i Vekenega*,

<http://benediktinke-zadar.com/zadarske-benediktinke/hrvatska/cika-i-vekenega/> (13. prosinca 2017.)

Benediktinke svete Marije – Zadar,

<http://benediktinke-zadar.com/benediktinski-red/> (29. studenog 2017.)

Benediktinski samostan Ćokovac,

http://www.benediktinci.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=82:benediktinci-u-novom-vijeku-&catid=37:benediktinsko-monatvo&Itemid=60 (29. studenog 2017.)

Dagelić, Ana, *Sveti Grgur Veliki: "Sluga slugu Božjih" - 2. dio*, 2013.,

<http://www.laudato.hr/Glazbena-scena/Sveci-i-glazba/Sveti-Grgur-Veliki-Sluga-slugu-Bozjih-2-dio.aspx> (22. listopada 2017.)

Damjanović, Stjepan, *Bašćanska ploča. Dragi kamen hrvatskoga jezika*, Matica Hrvatska, 2015.,

<http://www.matica.hr/media/uploads/knjige/bascanskaplocadeplijan.pdf>, (4. prosinca 2017.)

Hrvatska redovnička konferencija,

http://www.redovnistvo.hr/hkvrpp/konferencija/redovnishtvo_u_hrvatskoj1, (4. prosinca 2017.)

Istrapedija, *Kamaldolci*,

<http://www.istrapedia.hr/hrv/3247/kamaldolci/istra-a-z/> (7. prosinca 2017.)

Istrapedija, *Pavlini*,

<http://istrapedia.hr/hrv/468/pavlini/istra-a-z/> (4. prosinca 2017.)

Jurić Rukavina, Vesna, *Sveti Pavao, prvi pustinjač*, (2013).

<http://www.laudato.hr/Novosti/Svijet/Sveti-Pavao,-prvi-pustinjač.aspx> (22. listopada 2017.)

Lučić, Josip – Zekan, Mate, *Branimir*, Hrvatski bibliografski leksikon, 1989.,

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2707> (29. studenog 2017.)

Povijest.hr, *Vojvoda Vilim I. – utemeljitelj znamenitog samostana u Clunyju – 875.*,
<http://povijest.hr/nadanasnjidan/vojvoda-vilim-i-utemeljitelj-znamenitog-samostana-u-clunyju-875/> (29. studenog 2017.)

Šarlija, Tomislav, *Grgurovska reforma i njezin odraz u Hrvatskoj*, Hrvatski povijesni portal, 2010.,
<http://povijest.net/grgurovska-reforma-i-njezin-odraz-u-hrvatskoj-1/> (29. studenog 2017.)

The Holy See,
https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2008/documents/hf_ben-xvi_aud_20080604.html (22. listopada 2017.)